

KIRSAL YAPIDA BİR DEĞİŞİM ARACI OLARAK KÖY KALKINMA KOOPERATİFLERİ

H. Sami GÜVEN*

Giriş

Türkiye'de yaklaşık 15 yıllık bir geçmişi olan «Köy Kalkınma Kooperatifleri», kırsal kesimin üzerinde en çok tartışılan kooperatif modelini ve uygulamalarını belirlemektedir. Köy Kalkınma Kooperatiflerinin oluşumunu ve gelişimini özendiren dinamiklerdeki çelişkilerin yanısıra, köyün yapısında amaçladıkları değişikliklerin niteliği, kapsamı ve kırsal kooperatifçiliğe getirdiği kimi yeni boyutlar da bu kooperatifler üzerindeki eleştiri ve tartışmaların giderek canlılık ve yoğunluk kazanmasına etken olmaktadır. Öte yandan, Türkiye'de köy ve köyü sorunlarıyla, köy kalkınmasının tek bir çözüme indirgenemeyecek denli karmaşık ve çok yönlü olması ve bu sorunlara bakış açısında zamanla ortaya çıkan dönüşümler de kalkınmaya dönük ve çok amaçlı bir yaklaşımı içeren bu kooperatiflerin önemi ve güncelliğini daha da arttırmaktadır.

Bilindiği gibi, kooperatifçilik, «kalkınma süreci» içinde olan ülkelerde, kişilerin bir yandan kalkınma çabalarına bilinçli olarak tüm güçleriyle katılmalarını, diğer yandan da kalkınmanın nimetlerinden sosyal adalet ilkelerine uygun düşecek biçimde pay almalarını sağlamada geniş oranda yararlanma durumunda oluşundan ötürü ayrı bir anlam taşımaktadır¹. Kalkınma, genel bir tanımlama ile, ekonomideki kaynakların toplumun en çok yararına olacak mal ve hizmetlerin üretimine yönlendirilmesi, kaynakların tümünün üretim sürecine sokulması, kaynakların arttırılması ve üretim sonucu elde edilen gelirin toplumun bütün kesimlerince dengeli bir biçimde paylaşılması yönünde somutlanmaktadır². Görüldüğü gibi, kalkınma salt üretim artışında temellenen nicel bir süreci belirlememekte, artan üretimin dengeli bölüşümünü de içeren nitel süreçlerle de yakından ilgili bulunmaktadır. Kalkınmanın, niteliksel boyutu, büyük ölçüde niceliksel süreçlere bağlı bulunmakta ve kalkınmanın gerekli hızda gerçekleştirilme-

* Doç. Dr. H. Sami Güven, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü öğretim üyesidir.

1 N. YALÇINTAŞ, «Kooperatiflerle İlgili Olarak Devlete Düşen Görevler», *Kooperatiflerin Durumu ve Sorunları*, T.K.K. Yayını, Ankara, 1970, s. VIII-5.

2 A. DAMALI, «Türkiye'nin Ekonomik Düzeni», *Ekonomi - Hukuk Kongresi*, T.B.B. Yayını, Ankara, 1975, s. 37.

yişi, Anayasada yazılı ekonomik ve sosyal hakların gerektiği ölçüde korunmasına olanak tanımamaktadır. Bir başka anlatımla, Anayasanın öngördüğü ekonomik ve sosyal hakların, ancak ekonomik ve sosyal kalkınmanın gerçekleştirildiği bir ortamda tam olarak sağlanıp korunma olanağı bulunmakta ve bu nedenle de kalkınmanın gerçekleştirilmesi, demokratik bir toplum düzeninin kurulmasının vazgeçilmez bir önkoşulunu oluşturmaktadır. Ekonomik ve sosyal hakların birbirinden bağımsız olmadığı gerçeği karşısında, Anayasadaki ekonomik ve sosyal hakların tümünün toplumsal kalkınma hakkında temellendiği söylenebilir. Anayasa, kalkınmanın demokratik yollarla gerçekleştirilmesini istemektedir. Demokrasi, topluma anayasa ile verilen hakların sağlanması ve korunması, bu hakların halkın yaşamına girmesi olduğuna göre, kalkınmanın demokratik yollarla olmasının ilk şartı, kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve böylece toplumun anayasal haklarını kullanabileceği bir ortama kavuşturulmasıdır³.

Türkiye'de ekonomik kalkınmanın demokratik yollarla ve «sosyal adalet içinde gerçekleştirilmesi arzusu, bunun araçlarının araştırılmasına neden olmaktadır. Bu araçlar arasında kooperatiflerin önemli bir yeri olduğuna kuşku yoktur⁴. Kooperatiflerin, toplumun büyük bir bölümünü oluşturan ve ekonomik yönden güçsüz olan kesimini harekete geçirerek gelişmeye katkılarını sağlamada etkili bir araç olarak kullanılması **giderek önem kazanmakta ve kalkınma planlarında yer almaktadır**.

Türkiye'de genel nüfusun % 56'sını oluşturan 25 milyon kişinin ve iktisaden faal nüfusun üçte-ikisinin kırsal kesimde yaşamasına karşın, anılan kesimin kalkınma sürecinin çok geri aşamalarında bulunması ve genel tarımsal alanın % 95,5'ini işleyen küçük köylü işletmelerinin (1-100 hektar büyüklüğündeki işletmeler), rantabiliteye olanak tanımayacak ölçüde küçük ve dağınık olmaları, kredi yetersizliği, çağdaş tarımın gerektirdiği gereklilikleri kullanmadaki olanaksızlıkları vb. gibi nedenlerle, ulusal kalkınma çabaları içindeki yerlerini alarak, ekonomik durumlarını iyileştirmede yeterli etkinliğe ulaşamamaları, bunların ortak ekonomik ve sosyal sorunlarını karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma yoluyla çözümlemede yetkin bir ortam hazırlayan kooperatifçiliğin, bir kalkınma aracı olarak önemini büyük ölçüde arttırmaktadır. Anayasa'da, devlete, kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak önlemleri alma (madde 51) ve tarım ürünlerini ve tarımla uğraşanların emeğini değerlendirme (madde 52) yükümlülüğünün verilmesi, kırsal kesimde kooperatifçiliğin, bu amaçlara yönelik politikaların vazgeçilmez bir aracı olarak işlev yüklenmesi gereğini doğurmaktadır. Bu gerek, DPYKP'da, «Kooperatifleşme, tarımda ve kırsal alanda gelişmenin temel araçlarından biri olarak yaygınlaştırılıp, etkinleştirilecektir»⁵ biçiminde açıkça yer almaktadır. Aynı şekilde, ÜBYKP Kooperatifçilik Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporunda da, gerçekleştirilmek istenen kooperatif modelinin kalkınmaya yönelik boyutu şöyle açıklanmaktadır⁶:

3 A. DAMALI, a.g.m., s. 25, 26, 35.

4 Z.G. MÜLAYİM, Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik, Bilgi Yay., Ankara, 1975, s. 415.

5 DPT, DBYKP, s. 287.

6 DPT, ÜBYKP, Kooperatifçilik Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 1971, Ek. 2, s. 1.

«Getirilecek önlem, bireylerin kalkınma çabalarına bilinçli olarak tüm güç ve kaynakları ile katılmalarını, kalkınmanın nimetlerinden sosyal adalet ilkelerine uygun düşecek biçimde pay almalarını sağlayacak kooperatif modelinin gerçekleştirilmesi olacaktır.»

Yerel kaynakları harekete geçirmede ve kırsal toplulukların girişkenliği ele alarak kalkınmaya katkılarını sağlamada özellikle «yatırım boyutu» ile gözü çeken, ekonomik yönden güçsüz olan köylü işletmelerinin gelirlerini «Köy sanayileri» ile çeşitlendirmeyi amaçlayan ve köysel yerleşim düzenini yönlendirme işlevini yüklenen Köy Kalkınma Kooperatifleri modelinin, bu çok yönlü yaklaşımı ile, kırsal kalkınmada bir araç olarak önemli bir yer tuttuğu açıktır. Köy kalkınma kooperatifleri modelinin en özgün yanı, kalkınmaya salt kırsal ölçekte ve kendi içinde çözüm aramaktan öteye, kırsal kent arasındaki gelişmişlik ayrımlarını azaltarak bakmasıyla temellenmektedir. Bu yönüyle de, köy ve köylü sorunlarını, ulusun tüm kalkınmasından ayrı düşünen yaklaşımlardan farklılık göstermekte ve köyün ve köylünün ulusal kalkınma içindeki yerini almasını sağlayabilecek boyutlar içermektedir. Türkiye'de Köy Kalkınma Kooperatifleri denemesinin, yurt dışına işçi gönderimlerine dayalı çarpık süreçlerle başlatılıp, gelişmesine bakılarak anılan modelin geçersizliğini onamak doğru değildir. Köyün ve köylünün kalkınmasında, pek çok ülkede başarılı örnekleri görülen bu modelin⁷, Türkiye'de de sağlıklı bir yapıya ve işleyişe kavuşturulması ve kırsal kooperatifçiliğe kazandırdığı yeni boyutların doğru değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu bildiride, köy kalkınma kooperatifleri modelinin ve uygulamasının kırsal kooperatifçiliğe getirdiği yeni boyutlar irdelenmekte ve bu boyutların köyün yapısını etkileme ve kırsal toplulukların üretim ve gelir artışlarına katkıda bulunma koşul ve olanakları saptanmaya çalışılmaktadır. Başlangıçta yurt dışına gitme güdüsünden kaynaklanan ve sayıları yapay biçimde hızla artan bu kooperatiflerin, köyde duyulan gereksinmelere dayalı, sağlıklı bir kurumsallaşmaya yöneltme koşulları çözümlenmek istenmektedir. Köyle kalkınma kooperatiflerinin demokratik yönetim sorunları, devletle ilişkileri ve üst örgütlenmeleri bu çözümlemelerde yer alacak önemli konuları oluşturmaktadır. Bildiride, köy kalkınma kooperatiflerinin bir kalkınma aracı olarak, köyün ve köylünün ulusal kalkınma çabaları içinde yerini almasında ve kalkınmanın sonuçlarından yararlanmasındaki yeri ve önemi saptanmaya çalışılmakta ve bu alandaki etkinliklerini arttırmaları için alınması gerekli önlemler tartışılmaktadır.

Bildiri başlıca üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Köy kalkınma kooperatiflerinin oluşum ve gelişimini belirleyen dinamiklerle bunlara ilişkin sayısal veriler çözümlenmektedir. İkinci bölümde ise, Köy kalkınma kooperatiflerinin, kırsal kooperatifçiliğe getirdiği yeni boyutlar çözümlenmekte ve bu boyutların kırsal yapıdaki işlevi, köyün ve köylünün

7 Bu örnekler için Bkz: H. STEİNER, *Az gelişmiş Ülkelerde Kooperatifler ve Devlet*, (Çev. C. UZEL), s. 73-98; H. Halperin, *Agrindus*, Lowe and Brydon Ltd., London 1963; A.E. MORGAN, *Industries for Small Communities*, Edwards Brothers Inc., Michigan 1953; Nationale Coöperatieve Raad, *The Co-operative Movement in the Netherlands*, The Hague, 1964, s. 38-50.

kalkınmasına yaptığı katkılar irdelenmektedir. Son bölümde ise, köy kalkınma kooperatiflerine özgü yapısal sorunlar saptanmakta ve bunların çözümüne yönelik önlemler önerilmektedir.

A. Türkiye'de Köy Kalkınma Kooperatiflerinin Oluşma ve Gelişme Dinamikleri

1. Köy Kalkınma Kooperatiflerinin Kurulmasını Belirleyen Süreçler

a. Kooperatif Kuran Köylülere Öncelik Tanınma Projesi

Köy kalkınma kooperatiflerinin kurulmasındaki ilk itici gücü, kamunun başlattığı ve «Dış Ülkelere İşgücü Göndermelerinde Kooperatif Kuran Köylülere Öncelik Tanınması Projesi» oluşturmuştur. Bakanlıklar ve İlgili Kuruluşlar arası Koordinasyon Komitesinin 1965 yılında uygulamaya koyduğu bu proje ile⁸, kooperatif kuran köylülere öncelikle ve sıra beklemeden dış ülkelere gitme ayrıcalığının tanınması, köy kalkınma kooperatiflerinin, devletin sunduğu bir olanaktan yararlanmak için üyelerin katılmaya zorlandığı ya da teşvik edildiği tipik bir bürokratik model çizgisinde gelişmesine etken olmuştur. Köy kalkınma kooperatifleri başlangıçta, köyü kalkındırmaya dayalı duyulan gereksinimlerden çok, yurt dışına öncelikle gitme güdüsünde temellenen bir süreç içine gelişmiştir. «Kooperatifçilik hareketi, dış ülkelere gitme konusundaki şiddetli istek üzerine kurulmaya çalışılmıştır»⁹. Bir başka deyişle, kırsal kesimden dış ülkelere çalışmaya gitmek isteyenlerin sayısıya, dış ülkelerin işçi istemi arasındaki büyük farktan, köy kalkınmasına varayışlı bir kooperatifçilik yönünde yararlanmada¹⁰ temellenen kamusal seçmelere, bireylerin dış göç akımına ka-

8 Başbakanlığın 29.7.1964 gün ve 44/3321 sayılı emirleriyle Çalışma Bakanlığının koordinatörlüğünde ve yurt dışında çalışan Türk işçilerinin sorunlarını koordine etmek amacıyla Bakanlıklar arası bir koordinasyon komitesi oluşturulmuştur. Komite, 28.9.1964 tarihlerinde yaptığı iki toplantı sonucunda, dış ülkelere işçi göndermede kooperatif kuran köylü yurttaşlara öncelik kontenjanı ayrılmasını kararlaştırmıştır. Anılan komitenin 28.4.1965 günlü toplantısında ise, bu kararın 10 köyde derhal uygulanmaya geçilmesi için 12 köy kooperatifine öncelik tanınmıştır. Daha sonraki toplantılarında ise, tüm illerdeki kooperatiflere verilmek üzere 1966 yılında alınacak istemler gözönünde tutularak, Köy İşleri Bakanlığının emrine 6.000 kontenjan tanınmış ve her kooperatife 20 kişilik kontenjan verilmiştir. Giderek öncelik tanınan kooperatif sayısı 296'yı bulduğu sırada projenin daha fazla genişletilmesinin sakıncalı olacağı DPT'nin bir araştırmasından saptandığından, komite bir karar alarak öncelik tanınan kooperatif sayısını 296'da durdurmuştur. Bakanlıklar arası komite, 18.12.1968 günlü toplantısında, öncelik alan (296) kooperatiften Köy İşleri Bakanlığınca projesi yapılan ve yatırıma başlamış olanlara ek kontenjan hakkı tanınmış ve kontenjanı her kooperatif için en çok 50 kişiyle sınırlamıştır. (İİBK Genel Müdürlüğünün, 7/2980 sayılı Kararnamenin iptali için Çalışma Bakanlığına Hazırladığı Rapordan).

9 DPT, **Kooperatifçilik Sorunları: Araştırması**, Ankara, 1972, No: 785, s. 510.

10 Kooperatiflere öncelik tanınma nedenleri şu yönlerde toplanmıştır: 1. Kırsal alanlardan yurt dışına giden vasıfsız işçilerin tasarruflarının bir kısmını kalkınma planlarında öngörülen hedeflere uygun yönde kanalizetmek, 2. Tarımsal üretimi artırıcı, değerlendirici ve istihdamı çoğaltıcı yatırım projelerini gerçekleştirmek, 3. Kırsal alandaki sosyo-ekonomik ihtiyaçların çözülmesini sağlamak amacı ile müşterek fayda hizmet ilişkilerini ortaya çıkarmak, 4. Kooperatifçiliğin gelişmesini, yayılmasını sağlamak ve finansman ihtiyaçlarını karşılamak, 5. Köye ulaştırılması gerekli hizmet ve yatırımları gerçekleştirmek. (Bkz: İİBK. Genel Müdürlüğü, a.g.r., s.2).

ılma güdülerini de eşlik edince bu tür kooperatifler kurulmaya ve sayıları hızla artmaya başlamıştır.

DBYKP Kooperatifçilik Özel İhtisas Komisyonu Raporunda da vurgulandığı gibi, Köy kalkınma kooperatiflerinin kuruluşu, «dış ülkelere giden yurtaşlarının tasarruflarını özellikle kırsal yörelerin kalkındırılmasında değerlendirmek gibi ekonomik geçerliliği olan bir seçime dayandırılmıştır. Kamu kesimi, teorik bazdaki bu seçimini pratiğe yansıtmak için, kooperatifleri bir araç olarak kullanmak istemiştir.»¹¹ Kamunun bu seçiminde, kırsal yörelerin kalkınmasında kooperatifçiliğin önemli bir araç olarak görülmesinin yanında, kurulacak kooperatifler için zorunlu sermayenin sağlanmasında bireylerin dış tasarruf olanaklarına dayanma güdüsü de başat bir rol oynamıştır. Yurt dışına gidecek köylüler arasında ekonomik örgütlenmenin hızlandırılması ve bu köylülere (işçilere) yurdu terk etmeden önce kendileri için dışarıda yapabilecekleri tasarrufları yatırılabilecekleri bir amacın sağlanması¹², köy kalkınma kooperatiflerinin kurulmasında kamunun rasyonelini (seçmelerini) belirlemiştir. Öte yandan, dış ülke yaşamına geniş ölçüde katılma olanağını bulan bu işçilerin, yurda dönüşlerinde köyün kalkınması için büyük bir önem taşıyan «değişim ajanlarını» ya da «köy önderlerini» oluşturacakları, dışarıda edindikleri teknik bilgi ve yetenekleri köylerinde uygulayacakları¹³ ve böylelikle köyde dinamik bir girişimci güç olarak, köy sanayiine katkıda bulunacakları düşünülmüştür. Köyden yurt dışına gidenlerin, yeniden köylerine dönecekleri ve gerek yurt dışında bulundukları sürece, gerekse de köye dönüşlerinde hem kendilerinin, hem de köylülerinin kalkınmasına önemli katkılarda bulunacakları varsayımı esas alınmıştır.

Kısacası, köylünün toplumsal ve ekonomik yönden kalkınmasını sağlamak bakımından kooperatifçiliği teşvik etmek ve kırsal alanda kurulan kooperatiflerin yatırım projelerine sermaye temini için ortaklarını öncelikle dış ülkelere göndermek, projenin amacını oluşturmuştur.

Kamunun uygulamaya koyduğu ve köy kalkınma kooperatiflerinin kurulmasında önemli bir itici gücü belirleyen «Yurt Dışına İşçi Gönderimlerinde Kooperatif Kuran Köylülere Öncelik Tanıma Projesinin» kooperatifçilik hareketi bakımından önem taşıyan yönünü, kırsal kesimden yurt dışına çalışmaya giden köylüleri, dış ülkelerden döndükten sonra değil de, daha gitmeden önce kooperatiflerde toplama olgusu belirlemiştir. Bu olgu, daha sonra göreceğimiz ve ortaklarından önemli bir bölümü yurt dışında olan, işletmesi ve tesisleri yurt içinde bulunan ve yönetimi ve denetimi açısından karmaşık sorunları da beraberinde getiren olağan dışı bir kooperatif türünün ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu nitelikleriyle köy kalkınma kooperatifçiliği hareketi, köyün içsel dinamiklerinden ve köyün kalkınma sorunlarının çözümü için köylünün gi-

11 DPT, Kırsal Kooperatifçilik DBYKP. Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 1977, s. 19-20.

12 N. ABADAN - UNAT, R. PENNING ve diğerleri, *Migration and Development*, Ajans-Türk, Press, Ankara, 1975, s. 105.

13 M. BİRERÇİN, «İşgücü İhracı ve Köylerde Kooperatifleşmenin Başarı Şartları» *Tarım Kalkınmada Kooperatifçilik*, TTK Yayını, Ankara, 1966, C. II. s. 334-337.

rişkenliği ele alması yönündeki bir gelişmeden çok, kamunun sağladığı bir olanağa ve yurt dışına göç hareketinin etkisine dayalı bir biçimde gelişmiştir. Gerçekten de, kırsal alanların sanayileşmesine ve kırla kent arasında yeni bir sosyo-ekonomik denge oluşmasına yarayışlı bir kalkınmayı amaçlayan köy kalkınma kooperatiflerinin akçalandırılması, tarımsal ürünlerde «tüketicinin ödediği fiyatlarla, çiftçi eline geçen fiyatlar arasındaki marjın aracı elinde kalan bölümünü ele geçirmeye»¹⁴ ya da «iç ticaret hadleri yoluyla sanayi kesimine aktarılan tarımsal fazlaları»¹⁵ köyde tutmaya dayandırılmamış ve dışsal bir etmene, yurt dışından sağlanacak tasarruflara bağlanmıştır.

Ne var ki, kırsal yörelerin kalkınmasında köy kalkınma kooperatiflerini önemli bir araç olarak gören kamusal seçmelerle, salt yurt dışına gitme güdüsünde temellenen bireysel seçmeler birbirleriyle çelişkili bir konumda yürümüş ve bu olgu köy kalkınma kooperatifleri denemesini daha başlangıçta yozlaştırarak, bunların yapay bir gelişim süreci izlemesine neden olmuştur. Burada, devlet geleneksel anlamda bir kooperatifçilik düzeninin kendi kendine oluşmasını beklemek yerine, toplum yararına elde edilecek gelişmeleri gözönünde tutarak doğrudan kendisi hareketi başlatmıştır. Bu koşullarda, devletin bu yöndeki girişimleri genellikle doğru bir yol olarak karşılanmaktadır. Ancak, Yurt Dışına İşçi Gönderimlerinde Kooperatif Kuran Köylülere Öncelik Projesinin çelişkisi köyde kooperatif kurulmasını gerekli kılan yapısal sorunların çözümünde, doğrudan köyde yaşayanları değil de, köyü terk etmek üzere olanları kooperatifçilik hareketinin itici gücü olarak almasında temellenmektedir. Bu kamusal seçme, kooperatifçilik hareketinin başarıya ulaşmasını ve sürekliliğini daha başlangıçta sınırlayıcı bir etmen olmuştur. Bir başka anlatımla, devletin kooperatifleşmesini istediği sosyal grupları köyde kalanlar değil de, yurt dışına göç hareketine katılanlar oluşturmuştur. İlk hareket, kooperatifleşmeye mecbur olanlardan değil de, kamudan gelmiştir.

Kooperatifçilikle ilgili ortam hazır olmadan, hareket önce gelmiş ve ortamın hazırlanmasının hareket içinde gerçekleştirileceği düşünülmüştür. DPT'nin. Kooperatifçilik Sorunları Araştırmasında da vurgulandığı gibi, «Köylerde kooperatif kurmanın, köy topluluklarında kooperatifçilik ortamının ve kooperatif kurma isteğinin yaratılması, kooperatifçiliğin yayılmasını ve gelişmesini engelleyen sorunlara çözüm yolu bulunması, mevzuatın geliştirilmesi ve köye uygun hale getirilmesi, kooperatifleri kredilendirme düzeninin ıslahı gibi meselelerle yakından ilişkili olduğu temel görüşü ihmal edilerek, kooperatifçilik hareketi dış ülkelere gitme konusundaki şiddetli istek üzerine kurulmaya çalışılmıştır»¹⁶.

b. Projenin Uygulanma Sonuçları

Projenin Uygulama sorumluluğu Köy İşleri Bakanlığına verilmiş ve

14 A. ÇIKIN, «Türkiye Tarımında Kooperatif Yöntemden Yararlanma Durumu ve Sorunları», 2. Türkiye İktisat Kongresi, DPT Yay., No: 1783, Ankara 1981, s. 849.

15 A. ÇIKIN, «Ege Bölgesi Arıcılığında Kooperatiflerin Yeri ve Önemi», Batı Anadolu I. Arıcılık Semineri, İzmir 1979, s. 207.

16 DPT, Kooperatifçilik Sorunları Araştırması, a.g.e., c. 510.

1966 yılında sayıları 58 olan köy kalkınma kooperatifleri, 1966 yılında 558'e yükselmiştir¹⁷. 1967 yılında F.Almanya ekonomik durgunluğu girip, yabancı işçi alımını yavaşlatınca, kontenjan sistemi de anında yıkıntıya uğramış ve Köy Kalkınma Kooperatifleri ile ilgili pek çok insan umut kırıklığı içinde kooperatiflerle ilgilenmemeye başlamıştır. Öte yandan, bu gelişmeye bağlı olarak Köy Kalkınma Kooperatiflerinin projelerine yönelen eleştirilerde de hızlı bir artış ve sertleşme başlamıştır. Çok sayıda köy kalkınma kooperatifi, yönetimlerinin yetersizliği ve sermayelerinin azlığı nedeniyle başarısız kalmıştır.

Köy kalkınma kooperatifleri denemesindeki bu ilk başarısızlık ve bunlara yönelen eleştiriler üzerine, DPT 1966 yılı sonunda programı geçici bir süre içinde durdurmuş ve konuyla ilgili bir inceleme yaptırmıştır. İç Anadolu, Ege ve Güney Marmara Bölgelerindeki köy kalkınma kooperatiflerini kapsayan bu incelemede, anılan kooperatiflerle ilgili olarak şu yönler saptanmıştır¹⁸:

1. Proje kooperatifleri amaçları dışında kurulmakta ve köylü bu kooperatifleri, Almanya'ya işçi gönderme kooperatifleri olarak nitelemektedir,
2. Kooperatiflerin çalışma alanları belirli olarak tanımlanmadığı gibi, yatırıma esas olacak projelere de sahip değildir,
3. Kooperatiflerin sermayeleri beklenen büyüklükte birikmemektedir.
4. Kooperatiflerin işçi gönderimleri sınırlı kalmaktadır.

İİBK. Genel Müdürlüğü'nün bir raporunda da şu noktalar saptanmıştır: «Kooperatifler öncelik alabilmek bakımından ekonomik olmayan ve köyün kalkınmasını hiçbir zaman etkin biçimde sağlayamayacak küçük projeleri uygulama yoluna gitmektedirler. Tanınan öncelikler kooperatifleri hedef ve ilkelerinden saptırma eğilimi göstermektedir. Dışa bağımlılık dolayısıyla işçi göndermesinin durdurulması, yatırım ve projelerin gerçekleşmesini olanaksız kılmaktadır»¹⁹.

Köy kalkınma kooperatifleri projesinin bu ilk deneyimleri, kooperatiflerin çokluk, üyelerine İş ve İşçi Bulma Kurumunun bekleme listelerine öncelik kazandırabilmek amacıyla kurulup gelişmesine ve halk arasında «Almanya Kooperatifleri» adının yakıştırılmasına yol açmıştır²⁰. «Gecekondu kooperatifler» adıyla da nitelenen bu kooperatiflerin sayılarının hızla artmasında, yurt dışına gitmek isteyen köylünün bu psikolojik zaafından yararlanmak isteyen araçların ve avukatların da rolü olmuş ve bunlar köylüleri bu tür kooperatifler içinde hızla toplayıp, onların sırtından para kazanmanın yollarını aramışlardır²¹. DBYKP. Kooperatifçilik Özel İhtisas Ko-

17 Z.G. MÜLAYİM, a.g.e., s. 369.

18 DPT. Dış Ükelere İşgücü Göndermede Kooperatif Kuran Köylülere Öncelik Tanınması Projesinin Uygulanması Üzerine Bir İnceleme, Ankara 1966, s. 41.

19 İ.İ.B.K. Genel Müdürlüğü, Çalışma Bakanlığına Sunulan 27 Ağustos 1974 tarih ve 10-1-13/1-16-37716 Sayılı Rapor, s. 13.

20 N. ABADAN - UNAT, R. PENNINX, a.g.e., s. 116.

21 M. BİRERÇİN, a.g.m., s. 337.

misyonunun Raporunda da saptandığı gibi, girişimin öncülüğünü yapan Köy İşleri Bakanlığı, kırsal toplulukların dış ülkelere gitme motivasyonunu, kalkınmaya dönük girişimlere yönelmenin yöntemini saptamadan, ekonomik girişimler için gerekli olabilecek destekleme alan ve konularını belirlemeden, kuruluşunu ve yetişmiş insangücü gereklerini tamamlamadan, dış ülkelere öncelikle gidebilme olanağının kooperatifçilik hareketini yozlaştırma yönünde girişimlere neden olabileceğini başlangıçta düşünmeden ve yapay kooperatif kurulmasını engelleyici önlemler almadan projeyi uygulamaya geçirmiştir²². Dış göç hareketine katılmak isteyen yüzbinlerce köylünün yoğun istemleri karşısında anılan bakanlık hazırlıksız yakalanmıştır.

2. Köy Kalkınma Kooperatiflerinin Gelişimi

Köy kalkınma kooperatifleri projesinin bu ilk deneyimlerinde başarıya ulaşılmaması ve anılan kooperatifler konusunda yoğun bir tartışmanın başlaması üzerine, Köy İşleri Bakanlığı, kooperatiflerin çalışmalarında proje tesbiti, yönetim, kredi ve denetim gibi alanlarda daha sıkı bir uygulamaya geçme gereğini duymuştur²³. Köy kalkınma kooperatiflerine, kooperatifçilik felsefesine uygun bir genişlik kazandırma ve kooperatifçiliğin geliştirilmesi konusunda daha gerçekçi temeller üzerine oturma eğilimi ağırlık taşımaya başlamıştır. Köy İşleri Bakanlığının daha sonraki uygulamalarında, köy kalkınma kooperatifçiliği hareketinin, Almanya'ya işçi göndermenin temel bir dayanağı olmaktan çıkarılması ve kırsal kesimde amaçladığı gerçek işlevlerine dönerek, ortaklarının kalkınmaya yönelik özelemlerine yanıt veren bir uygulamaya kavuşturulması eğilimi gözlenmeye başlanmıştır²⁴. 1967 Yılı Programında, «Köy İşleri Bakanlığı ve İşçi Bulma Kurumunca yürütülen Kooperatif Kuran Köylülere Öncelik Tanınması Projesi, gerçek bir kooperatifleşme hareketini engelleyici yönde gelişmiş ve böyle bir şart sürmenin muhtemel olduğu tesbit edilmiştir»²⁵ ifadesi yer almıştır. Köy İşleri Bakanlığı, kooperatifçilik çalışmalarını ve yatırımlarını yönlendirmek amacıyla, köy yatırımlarına esas olacak projeleri hazırlayacak teknik ekipler oluşturmuş ve kooperatif önderlerinin eğitimi için yurt içinde ve dışında kısa süreli seminerler düzenlemiştir. Ayrıca, kooperatiflere sağlanacak yardımları bir yönetmelikle belli bir düzene bağlamış ve proje maliyetlerinin % 20'si oranında karşılıksız devlet katkısı (sübvansiyon) olanağı getirmiştir²⁶. Ancak, her köyde bir kooperatif kurma yönünde gelişen yoğun istemler karşısında, gerek proje yardımları, gerekse de eğitsel ve akçalı yardımlar yetersiz kalmıştır.

22 DPT, DBYKP Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 1977, s. 21.

23 N. ABADAN - UNAT, R. PENNINX, a.g.e., s. 116.

24 DPT, Kooperatifçilik Sorunları Araştırması, a.g.e., s. 511: Çalışma Bakanlığına sunulan bir raporda da, «Kooperatifçilik gibi büyük bir yapısal politikanın, yurt dışına işçi gönderilmesi gibi değişen dünya konjonktürüne uygun olarak giriş-çıkış gösteren ve dalgalanmaya tabi olan arizi ve palyatif bir dış etkene bağlanması bir paradoks teşkil etmektedir» denilmekte ve anılan projenin uygulanmadan kaldırılması istenmektedir. (Bakz: İİBK. Genel Müdürlüğü, a.g.r., s. 14).

25 DPT, 1967 Yılı Programı.

26 DPT, Kooperatifçilik Sorunları Araştırması, a.g.e., s. 514-516.

a. Hareketin Biçim ve Yön Değiştirmesi

1969 yılına gelindiğinde, yabancı ülkelerin Türk işgücüne olan istemleri yeniden canlanmış ve proje Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile 1971 yılında bir kez daha uygulamaya konulmuştur²⁷. Köy kalkınma kooperatiflerinin sayısı hızla artarak 1971 yılı sonunda 2.263'e, 1973'de 4.514'e ve 1974 yılında da 5376'ya yükselmiştir. 1974 sonrası yıllarda yabancı ülkelerin Türk işgücüne olan taleplerinde önemli düşmeler olmasına karşın, kooperatiflerin sayısındaki hızlı artış sürmüştür. Bu artışlarda, CHP ağırlıklı hükümetlerin programlarında önemli bir yer tutan «Halk Sektörü» örgütlenmesi içinde, kooperatiflere ve özellikle yurt dışındaki işçilerin katılımına dayalı kooperatif işletmelere verilen ağırlığın etken olduğu söylenebilir. Anılan hükümetlerin kalkınmayı köylüden başlatma, köysel yerleşimi düzenleme ve köyde tarımsal sanayileri oluşturma yönündeki seçmelerinde, köy kalkınma kooperatiflerine özel bir yer ve önem verilmiştir²⁸.

1970'li yılların ikinci yarısından başlayarak, yurt dışına işgücü ihraç olanaklarının azalmasına karşın, köy kalkınma kooperatiflerinin sayılarında görülen artışta, Üçüncü Planda yer alan «Çok Yönlü Kooperatifçilik» yaklaşımıyla, Dördüncü Planda yer alan «Köykent» yaklaşımlarının da etken olduğu ileri sürülebilir. Her iki planda da kırsal yerleşimin köy demetleri biçiminde yeniden düzenlenmesi önerileri yer almış, ancak Üçüncü Plandaki «merkez köyler» yaklaşımının, çok yönlü kooperatifçilikle ilişkisi

27 19.8.1971 tarih ve 7/2980 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ve bu kararnameye bağlı olarak çıkarılan yönetmelikte şu esaslara yer verilmiştir: a. dış ülkelerden alınan tüm vasıfsız işçi taleplerinin en çok % 15'inin en az % 25'i orman içi ve kenarı köyleri olmak üzere, tarımsal amaçlı köy kalkınma kooperatifleri ile balıkçılık kooperatiflerine tahsis edilmesi, b. üyelerin öncelikle yurt dışına gidebilmek için 8.000 TL. taahhüt etmeleri ve bunun 1/4'ünü peşin ödemeleri, c. Kooperatiflerin, yasaların (1163 sayılı yasa) ve yönetmeliğin gerektirdiği şekilde kurulmaları, d. öncelik tanınacak kooperatiflerin nüfusu 5.000'den aşağı olan yerleşme merkezlerinde kurulmuş olması, d. Projelerin DPT'nce geliştirilmiş esaslara dayalı Merkez Koordinasyon kurulunca uygun görülen form ve talimatlara göre hazırlanması.

7/2980 sayılı kararnameden önceki kontenjan uygulaması ise şu yönde gelişmiştir: a. F. Almanya'dan alınan vasıfsız işçi taleplerinin % 40'ı kooperatiflere ayrılmıştır. b. Kooperatiflere İİBK'ca ayrılan tüm kontenjan miktarları, Köy İşleri Bakanlığının emrine verilmiş ve bu bakanlıkta kontenjanların kooperatiflere miktar olarak dağıtımı yapılmıştır. (Bkz: İ.İ.B.K. Genel Müdürlüğü, a.g.r., s. 3).

28 Bakz: KİB, Halk Sektörü Semineri, Ankara 1974; KİB, Köykent, Ankara 1978; Çalışma Bakanlığına sunulan bir raporda, «Hazırlıklarının tamamlandığı bildirilen «Halk Sektörü» projesinin bir kesimini teşkil eden kooperatiflerin bu proje içerisindeki önemi büyük olduğundan, finanse edilmeleri ve yatırımlarının gerçekleştirilmesi için gerekli desteğin sağlanacağı da ayrıca bilinmektedir.» denilmektedir. (Bkz: İİBK. Genel Müdürlüğü, a.g.r., s. 13): Bu önemin ilk somut ürününü 1974 yılında uygulamaya konulan «Tarımsal Köy Kooperatiflerine ve Üst Örgütlerine Yapılacak Devlet Yardımının Tahsis ve Sarf Şekli Hakkındaki Yönetmelik» oluşturmaktadır. Yönetmeliğe göre hibe ve kredi biçimindeki devlet yardımlarının, proje tutarının % 70'ine değin yapılması olasıdır. Yönetmeliğe göre devlet yardımının amacı, «Köy Kooperatiflerinin veya örgütlerinin kalkınma planlarımızda öngörülen ve kırsal alanda üretimi artırıcı veya değerlendirici veyahut da istihdamı çoğaltıcı yatırımlarına hibe veya kredi şeklinde katkıda bulunarak kooperatif faaliyetlerini etkin hale getirmek suretiyle ekonomik kalkınmayı hızlandırmaktır. (Bkz: KİB, Kooperatifler Destekleme Genel Müdürlüğü, Brifing Özeti, Ankara 1980, s. 32).

kurulmazken²⁹, Dördüncü Plandaki Köykent yaklaşımında, kırsal alanların sanayileşmesine yarayan bir kalkınma modeli öngörülmüş ve bu modelin sanayi boyutunun oluşturulmasında, köy kalkınma kooperatiflerine önem verilmiştir³⁰. Kırsal alandaki kooperatif yatırımlarının, köykentlerin ekonomik boyutunu oluşturacağı düşünülmüştür.

Başlangıçta, dış ülkelere gitme konusundaki şiddetli istek üzerine kurulmaya çalışılan köy kalkınma kooperatifleri projesi, giderek içerik ve yön değiştirmeye başlamış ve yurt dışındaki işçilerin, doğup büyüdüğü yörelerin kalkınmasına yönelik istemlerini yansıtan tutarlı kamusal seçmelerle bütünlenmeye çalışılmıştır. Bu dönüşümde, yurt dışındaki işçilerde beliren ve dönüşlerinde kendileri ve çocukları için istihdam olanakları sağlamaya, biriktirimlerini değerlendirmeye ve yörelerinin kalkınmasına katkıda bulunmaya dönük istemlerindeki artışlar da etken olmuştur³¹. Özellikle 1974 yılından başlayarak ortaya çıkan ekonomik bunalım nedeniyle, yabancı ülkelerin işçi istemlerini büyük ölçüde azaltmalarına ve kooperatiflere sağlanan kontenjanların uygulanmamasına karşın, Köy Kalkınma Kooperatiflerinin sayısal artışlarını sürdürmeleri, dışsal etmenlerden çok, içeriden, köyden gelen dinamiklerle açıklanabilir. Bu tarihten sonra kurulan kooperatiflerin daha sağlıklı süreçlere dayandığı söylenebilir. Bu dönüşümde, kooperatifçilik hareketini yönlendirmede kamusal seçmelerin daha tutarlı bir yapıya kavuşmasının etken olduğu ileri sürülebilir.

Ne var ki, kooperatifçilik hareketinin daha başlangıçta sağlam bir temele oturtulamaması, kooperatif sermayelerinin yetersizliği, kooperatiflerin kurulduğu yerlerdeki ekonomik potansiyelin iyice değerlendirilmeden yatırıma girişilmesi, proje ve yönetici kadro yetersizliği, çok amaçlı köy kalkınma kooperatiflerinin bütün konularda, önem sırası gözetmeden aynı anda faaliyete geçmek istemeleri vb. gibi nedenlerle bu kooperatifler bekleneni vermemişlerdir. Bu kooperatifler, köy toplumu ve çevre toplumunda, sosyo-ekonomik hareketlerin olumlu yönde gelişmesine yardımcı olacak ve hayat standardının yükselmesini sağlayacak çalışmalar yapamamışlardır³².

²⁹ DPT, ÜBYKP, s. 864-865.

³⁰ DPT, DBYKP, s. 290, Planda, «Köykentlerle, kooperatifleşme arasında sıkı bir bağlantı kurulacağı» belirtilmekte ve tarıma dayalı sanayi yatırımları konusunda kooperatifçiliğin desteklenmesi öngörülmektedir.

³¹ Bu istem, Köy Kalkınma Kooperatifleri yöneticilerinin katıldığı bir Kongre'de şöyle dile getirilmiştir: «Asıl üzerinde durmak istediğimiz değişiklik, yurt dışında çalışan işçilerimizin aralarında gruplaşarak, hem ülke sanayiine katkıda bulunmak, hem de yurda dönüşlerinde kendilerine iş imkanı yaratmaktır.» **Halk ve İşçi Şirketleri ve Köy Kalkınma Kooperatifleri Kongresi**, Ankara, Aralık 1975; Kooperatif ortaklarının temel güdülerindeki bu değişiklik, DBYKP, Kooperatifçilik Özel İhtisas Komisyonu Raporunda da şöyle irdelenmektedir: «Başlangıçta beklemeden dışへ gitme rasyoneline dayalı olarak kooperatifleşenler, bugün: a. Tasarruflarına en yüksek geliri sağlayacak, b. Kendilerine istihdam olanağı verecek, c. Yaşadığı yörenin kalkındırılmasına yardımcı olacak, d. Geleceğini güvence altına alacak, e. Ekonomik girişimlerinde bağımlılığını en az düzeye indirecek, f. Ötedenberi kendilerini bağımllı kılan yapıları değiştirecek istemler içinde olmakta, buna yanıt vermeyen kendi kooperatif de olsa, ona ilgisiz kalmaktadır.» (DPT, Kırsal Kooperatifçilik, a.g.r., s. 23).

³² Köy İşleri Bakanlığı, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığına Bağlı Kooperatiflerle İlgili Araştırma, Ankara 1977, s. 12.

Çoğu köy kalkınma kooperatiflerinde ortaklık ve proje kağıt üzerinde kalmıştır.

Köy İşleri Bakanlığının 1973 yılında, projeli 799 Köy Kalkınma Kooperatifi üzerinde yaptığı bir çalışmanın bulguları, anılan kooperatiflerin ekonomik potansiyelleri konusunda şu sonuçları vermiştir³³:

1. Kooperatiflerin proje bütçelerinin toplamı 644.406 bin liradır. Kooperatif projelerinden herbirine ortalama 857.000 bin lira düşmektedir.
2. 1965 (Ocak)'den 1973 (Ağustos)'e kadar üyelerinin verdikleri paralar 65.2 milyon lira olmuştur. Üye başına ortalama 3.300 lira düşmektedir.
3. Kooperatiflere sağlanan kamu yardımlarının (kredi ve teminat olarak) toplamı 1965-1973 arasında 71.3 milyon liradır. Bunun 44.8 milyon lirası kredidir.

Bu bulgular, köy kalkınma kooperatiflerinin projelerini gerçekleştirmek için yeterli özkaynaklara sahip olmadıklarını açıkça sergilemektedir. Ortaklarının sağladıkları özkaynaklar, gerçekleştirilmeye çalışılan projelerin % 10'u düzeyinde kalmakta ve bir o kadar da kamu yardımı sağlanmaktadır. Devlet yardımı ile birlikte sahip olunan akçalı olanaklar, proje tutarının % 21'i gibi düşük bir düzeyde kalmaktadır. Köy kalkınma kooperatifleri bu yapılarıyla, kendi kaynaklarıyla başaramayacakları ölçüde büyük projelere girmekte ve önemli ölçüde kamusal kaynaklara dayanmaktadır. Oysa, küçük çapta da olsa, planlanan işlerin finansman olanakları sağlam temellere dayandığında ve uzun vadeli bir başarı vaad ettiğinde, bunların kazançları, fazla krediye gereksinme duyan projelerden az olsa bile başlangıçta küçük projelerle yetinmelerinin daha doğru olacağı açıktır³⁴. Bu yola gidilmemesi nedeniyle, başlanmış ama bitirilememiş çok sayıda yatırımla karşılaşmakta ve yatırım yapma hevesleri giderek sönmektedir.

3. Köy Kalkınma Kooperatiflerine Topluca Bakış

a. Köy Kalkınma Kooperatiflerinin Sayısal Gelişimi

Türk Kooperatifçilik Kurumu'ndan sağlanan verilere göre, köy kalkınma kooperatiflerinin ve ortaklarının sayılarındaki gelişmeler şöyle olmuştur:

³³ Köy İşleri Bakanlığının çalışmasından L. Van Velzen'in hazırladığı verilerden. (Bakz: N. Abadan - Unat, L.V. Velzen, a.g.e., s. 109).

³⁴ M. BÜLBÜL, «Tarımda Kredi Politikası, Sorunlar ve Çözüm Yolları», 2. Türkiye İktisat Kongresi, DPT, Ankara, 1981, s. 842.

ÇİZELGE 1

1966 - 1980 Döneminde Köy Kalkınma Kooperatiflerinin ve Ortaklarının Sayısal Gelişimi

Yıllar	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı
1966	298	12.000
1970	1776	143.000
1975	5507	967.000
1976	6459	747.000
1977	6642	747.900
1978	7070	847.900
1979	7336	849.900
1980	8372	625.376

KAYNAK : Türk Kooperatifçilik Kurumu.

Kooperatif sayısındaki artış sürerken, özellikle 1976 yılından başlayarak ortak sayısının azalmaya başladığı ve bu azalmanın 1980 yılında büyük bir hız kazandığı gözlenmektedir. Bu olgunun, kooperatiflerin yurt dışından işçi alımının yavaşlaması nedeniyle, uzun zaman kontenjan alamadıkları için ortaklarının çözülmesi ya da işçi kontenjanı aldıkları halde, dış ülkelere işçi göndermenin çok sınırlı olması sonucu ortakların ayrılmalardan kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca, yurda dönmeye karşın, üretim dışı kalmaları nedeniyle, kooperatifle ortaklığını sürdürmek istemeyen ortakların da bu azalmada etken olduğu ileri sürülebilir.

Yukarıdaki sayıya, 1980 yılında sayıları toplam 1787 olan ve 123.627 üye-yi barındıran³⁵ Orman Köylerini Kalkındırma Kooperatifleri dahil değildir.

b. Kooperatiflerin İşlerlik Durumları

Köy İşleri Bakanlığının Türkiye genelinde yaptığı bir araştırmanın (1977) bulgularına göre, Köy Kalkınma ve Orman Köylerini Kalkındırma Kooperatiflerinin işlerlik durumları şu görünümündedir :

ÇİZELGE 2

Köy Kalkınma ve Orman Köylerini Kalkındırma Kooperatiflerinin İşlerlik Durumları

İşlerlik Durumları	Köy KK.	Orman KKK.	Toplam	%
Tam Kapasite ile Faal	187	8	195	3.2
Atıl Kapasite ile Faal	860	83	943	15.2
Üretime Geçmemiş	327	7	334	5.4
Yatırımını Tamamlayamamış	383	15	398	6.5
Faal Olmayan	3.548	338	3.886	62.6
Feshedilen	432	10	442	7.1
Toplam	5.737	461	6.198	100.0

KAYNAK : KİB-Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığına Bağlı Kooperatiflerle İlgili Araştırma, Ankara 1977, s. 61.

³⁵ Y. EDİK, «Tarımda Kooperatifleşme», İkinci Türkiye İktisat Kongresi, DPT, Ankara, 1981, s. 431.

Bu veriler, köy kalkınma kooperatiflerinden yaklaşık üçte-ikisinin işler olmadığını ve işler olanlardan üretime geçebilenlerin sayısının ise, tüm kooperatiflerin beşte-birinden daha az olduğunu (% 18) göstermektedir.

c. Kooperatif Projelerinin Niteliği

Öte yandan Köy İşleri Bakanlığı, Kooperatifleri Destekleme Genel Müdürlüğünden sağladığımız bilgilere göre, bir projeye sahip olan Köy Kalkınma Kooperatiflerinin sayısı 1.354'dür. Bu sayı tüm kooperatiflerin (% 16) beşte birinden daha düşük bir oranı belirlemektedir. Proje alan 1.354 kooperatiften 35'inin çift projesi bulunmakta ve bu projelerden 1.018'i tip projelere, 371'i de özel projelere dayanmaktadır. Projelerin sektörel dağılımları ise şu görünümü taşımaktadır:

ÇİZELGE 3
Köy Kalkınma Kooperatifleri Projelerinin Sektörel Dağılımı
(1 Şubat 1982 İtibariyle)

Sektörler	Proje Sayısı	%
Tarım Sektörü	709	51.0
İmalat Sektörü	675	48.5
— Gıda ve İçki	436	
— Dokuma ve Giyim	178	
— Orman Ürünleri	42	
— Deri ve Kösele İşleri	5	
— Pişmiş Kil ve Çim.	3	
— Başka Konular	11	
Madencilik Sektörü	5	0.5
TOPLAM	1.389	100.0

KAYNAK : KİB, Kooperatifler Destekleme Genel Müdürlüğü.

Köy Kalkınma Kooperatiflerinin projelerinden yaklaşık yarısı, tarım sektörüne yönelmekte ve bunlar içinde ilk üç sırayı Besicilik (156 proje), Tavukçuluk (141 proje) ve Süt İnekkılığı (107 proje) almaktadır. İmalat sektörü, ya da tarıma dayalı sanayiler kümesinde yer alan projelerde ise, en büyük payı gıda ve içki projeleri almakta ve bunlar içinde, mandıra tesisleri (180 proje), Zeytinyağı Fabrikası (93 proje), Konservecilik (25 proje) ve Un mamulleri ve değirmencilik (25 proje) projeleri ön sıraları tutmaktadır. İmalat sektörü içinde ikinci alt sektörü Dokuma ve Giyim sektörü oluşturmakta ve burada 163 projeye Halıcılık ilk sırayı tutmaktadır (Daha ayrıntılı bilgi için bakz: Ekte Çizelge 1) Madencilik sektöründe yer alan 5 projeden ikisini kireç ocağı, ikisini mermer işletmesi ve birisini de kaolen tesisi oluşturmaktadır.

Halen işletmede bulunan kooperatiflerin proje konularına göre dağılımlarına bakıldığında (1978), bunlardan yaklaşık dörtte-üçünün, süt ve değerlendirme tesisleri (152), tavukçuluk, besicilik, arıcılık tesisleri (119), halı-

cılık (69) ve zeytinyağı tesislerinden (67) oluştuğu görülmektedir. (Bakz: Ekte Çizelge 2) Proje uygulayan 1279 kooperatiften 144'ünün tam kapasite, 371'inin de eksik kapasite ile faaliyete geçtiği saptanmaktadır. 764 kooperatif ise projesini uygulama aşamasındadır. Bu kooperatiflerin planladıkları sabit yatırımlar toplamı 5.189.773 lira iken, fiziksel gerçekleşme toplamı 2.328.518.603 lira olmuştur. Gerçekleşme oranı % 44.8'dir. (Bakz: Ekte Çizelge 3)

Köy Kalkınma Kooperatiflerine önerilen tip projelerden kimileri daha sonra (1980 yılında) önerilebilecek nitelikte bulunmamış ve bunlar çok küçük projeleri içerdiğinden kaldırılmıştır. Kooperatifler Destekleme Genel Müdürlüğü'nün bir raporuna göre, «Uygulamaya konulan projeler evvelce bir veya birkaç köye hitap eden ufak çaplı projeler iken, son birkaç yıl içerisinde birden fazla köyün üretimini değerlendirmeyi hedef tutan ve geniş bir bölgeyi kapsayan büyük çaplı proje uygulamalarına yönelme olmuştur»³⁶.

Köy Kalkınma Kooperatiflerinin projeleri arasında 50-100 milyonluk Meyve Suyu, Yem Sanayii, Tekstil, Ayçiçeği vb. gibi büyük projelere rastlanmakta ise de, bunlar çok küçük bir oran tutmakta ve projeler genelde kırsal kesimin sanayileşmesine yarayan birer yerel kalkınma aracı olarak çok yetersiz kalmaktadır. (Bakz: Ekte Çizelge 1). Gerçekleştirilen projeler ise, tüm projelerin ancak % 18'inj oluşturmaktadır. Projeli kooperatiflerden 943'ü (%18.1) tam kapasite ile üretime geçememiş, 398'i (%7.6) yatırımını tamamlayamamıştır. 3886'sı ise (%74.3) ya faaliyete hiç geçmemiş, ya da faaliyete geçse bile, ekonomik yarar sağlamak olanağı olmadığını farkederek proje uygulama çabalarını durdurmuştur³⁷.

d. Üst Örgütlenmeleri

1163 sayılı Kooperatifler Yasasının çıkmasıyla, Köy Kalkınma Kooperatifleri üst örgütlenme yoluna gitmişlerdir. Önce il düzeyinde bölge birliklerini ve daha sonra da merkez birliklerini kurmuşlardır. 1980 yılı verilerine göre Köy Kalkınma Kooperatiflerinin 83 birliği ve 2 merkez birliği bulunmaktadır. (Bakz: Ekte Çizelge 4).

Bunlardan Köy-Koop, 1971 yılında kurulmuştur. Köy-Koop, 1.236.000 üretici köylünün oluşturduğu 2.814 birim kooperatifi çatısında toplamakta ve 61 il ve proje birliğinin üst örgütünü oluşturmaktadır³⁸. Köy-Koop, üye kooperatifler adına teknik hizmet ve danışmanlık çalışmaları yapmakta, projelerin yapılabilirlik etüdlerini hazırlamakta ve eğitim, denetim ve araş-

³⁶ KİB, Kooperatifler Destekleme Genel Müdürlüğü, **Brifing Özeti**, Ankara 1980, s. 27.

³⁷ 1978 yılı verilerine göre ise, projeli 1279 kooperatiften, 114'ünün tam kapasite ile, 371'inin ise eksik kapasite ile faali oldukları anlaşılmaktadır. 764 kooperatif ise uygulama aşamasında bulunmaktadır. İşletmedeki kooperatiflerde sabit yatırımlarını gerçekleştirme oranı % 73.0 düzeyine varmakta, aynı oran uygulama aşamasındaki kooperatiflerde % 33.4 düzeyinde kalmaktadır. Proje uygulamalarının sektörlere, konularına ve gerçekleşme oranlarına göre dağılımları için (Bakz: Ekte Çizelge 3).

³⁸ Köy-Koop, **1979-1980 Çalışma ve 1981 Mali Raporu**, Ankara 1981, s. 1

tırma hizmetlerini yürütmektedir. Ayrıca, çeşitli kuruluşlara katılımları ve işletmeleri bulunmaktadır³⁹.

Köy kalkınma kooperatifleri birliklerinin ve birlik ortağı birim kooperatiflerin ortak çıkarlarını korumak amacıyla kurulan Köy-Koop'un, Türkiye'de genel kooperatifçilik politikasının saptanmasında ve yönlendirilmesinde yeterli ölçüde etkinlik kazanmadığı gözlenmektedir. Kooperatifçilik politikalarının ve uygulamalarının daha çok kamunun güdümünde geliştiği ve birim kooperatifler gibi Köy-Koop'un da kamusal seçmelerde birer araç olarak kullanıldığı, bu üst kuruluşun Çalışma Raporunda açıkça onanmıştır⁴⁰.

e. Köy Kalkınma Kooperatiflerine Yönelik Devlet Yardımları

Köy Kalkınma Kooperatiflerine, Köy İşleri Bakanlığı bütçesinden kredi ve hibe biçiminde devlet yardımı yapılmaktadır. Kooperatifler yatırım ve işletme sermayesi yönünden desteklenmekte ve ayrılan ödenekler yıllar itibariyle giderek arttırılmaktadır. 1981 yılında bu amaçla 1 milyar liralık yardım yapıldığı ve 1982 yılında bu miktarın 1.2 milyar lira olarak öngörüldüğü belirtilmektedir. Orman Köylerini Kalkındırma Kooperatifleri ise, OR-KÖY Genel Müdürlüğünün kredi ve hibe biçimindeki yardımlarıyla desteklenmektedir⁴¹.

Köy Kalkınma Kooperatiflerini akçalandırmaya yönelik bir başka uygulamayı da, 1976 yılından bu yana bakanlık bütçesinden desteklenen, «Kredi Faiz Sübvansiyon Ödeneği» oluşturmaktadır. Bu uygulamada, çeşitli bankaların kredi kaynaklarından Köy Kalkınma Kooperatiflerinin projeli yatırımlarını finanse etmek için açacakları yüksek faizli kredilerin, faiz farkını sübvansiyeye etmek ve bunları düşük faize indirmek amacı esas alınmıştır. 1976-1979 döneminde, faiz sübvansiyonu ödeneği olarak bütçeye 44.550.000 TL. konulmuş, ancak bu ödeneğin tahsis ve kullandırılmasında bankaların cari usulleri geçerli olduğundan istenilen biçimde işletilememiştir⁴².

Bildirinin bu evresinde özetlemek gerekirse denilebilir ki, köy kalkınma kooperatifçiliği hareketi, kırsal alanda öncelikle ve sıra beklemeden dış ülkelere gitme rasyoneline dayalı bir gelişim süreci izlemiş ve köyde,

39 Köy-Koop'un işletmelerini, İzmir Tahta Sandık Fabrikası, Çamlık Zeytinyağı İşletmesi, Marmara Bölgesi Pazarlama Halk Pazarı, Yedek Parça, Tarım Alet ve Makinaları İşletmeleri ve bir Matbaacılık tesisi oluşturmaktadır. İştirakleri arasında ise, Türkiye Bağcılar Bankası (Bağbank), Abana Elektro-Mekanik Sanayii A.Ş., ve Çalışkur Tarım Ürünleri Sanayii A.Ş. yer almaktadır. (Bakz: Köy-Koop. 1981 Mali Raporu).

40 Bu olgu Köy-Koop'un Çalışma Raporunda şöyle açıklanmaktadır: «Kamu kesimi, kendi hizmet amaçlarına ulaşmak için kooperatifleri ve bu arada da Köy-Koop'u bir araç olarak kullanırken, kooperatifçilik hareketinin iç dinamik gelişimini, yönelişini ve ortaklarının temel istem, gereksinim ve yeğlemelerini dikkate almak istememiştir. Kendi güdümünde ve bürokrat kadroların oluşturduğu, yaşamdan kopuk politikalar doğrultusunda Köy-Koop'u ve genelde hareketi kitlelerden soyutlayarak biçimlendirmek çabası içinde olmuşlardır.» (Bakz: Köy-Koop, a.g.r., s. 1).

41 Or-Köy Genel Müdürlüğünün 1975-79 döneminde aktardığı kaynak miktarı 480.627.503 liradır. Bunun 29.721.869 lirası hibe, 460.905.637 lirası ise kredidir.

42 KİB, Kooperatifler Destekleme Genel Müdürlüğü, *Brifing Özeti*, Ankara 1980, s. 34-36.

duyulan gereksinmelere dayanma yönü ağırlık kazanamamıştır⁴³. Kooperatiflerden çoğu amaçları dışında kurulmuş, sayılarındaki artışlar yapay bir gelişimi belirlemiş ve ortak bir sosyo-ekonomik amaca yönelme isteğinden çok, yurt dışına öncelikle gitme güdüsü egemen olmuştur. Kooperatiflerin sermayeleri beklenen büyüklüklerde birikmemiş ve çoğu yatırıma esas olacak projelere dayalı bir biçimde kurulmamıştır. Uygulamaya konulan projeler ise, çokluk ufak çaplı yatırımları içerdiklerinden, yerel kaynakları harekete geçirme ve köyde yapısal değişimi gerçekleştirme sürecinde umulanı vermemiş ve genellikle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlıkta, devletin anılan kooperatifleri krediendirme, projelendirme, denetleme vb. gibi yolgösterici ve destekleyici etkinliklerini gereğince yerine getiremeyişi de rol oynamıştır.

Türkiye'de köy kalkınma kooperatifçiliği denemesinin en büyük şanssızlığını, kırsal yörelerin kalkındırılması yönündeki devletin seçmeleriyle, kooperatif ortaklarının seçmelerinin eş zamanlı olarak ortaya çıkmayışı ve ortakların seçmelerinin bir gecikmeyle gelmesi oluşturmıştır. Kooperatif ortaklarında bu seçmelerin belirginlik kazandığı ve devletin seçmeleriyle özdeşleştiği evrede ise, devletin bu tür kooperatiflerin gelişmesi için yarayışlı bir ortamı hazırlamada yetersiz kalması, hareketi genelde başarısızlıkla sonuçlandırmıştır. Kooperatifçilikle ilgili ortam hazır olmadan, hareket önceden gelmiş ve ortamın hazırlanmasının hareket içinde gerçekleştirileceği düşünülmüştür. Ortamı hazır olduğu evrede ise, Köy Kalkınma Kooperatifçiliğinin projelendirme, akçalandırılma, eğitim vb. gibi istemlerini karşılamada devlet etkin olamamıştır.

Bütün bu olumsuz gelişme çizgisine karşın, köy kalkınma kooperatifleri, Türkiye'deki kooperatifçilik hareketine bir dinamizm getirmiş ve köylüde kooperatif hareketini canlandırmıştır⁴⁴. Köy kalkınma kooperatifleriyle birlikte Türkiye'de ilgili çevrelerde, akademik ve uygulamacı kuruluşlarda yeni bir tartışma ortamı başlamıştır. Bunlar üzerinde çeşitli araştırmalar yapılmış, salt kalkınma açısından değil, kırsal yerleşimi düzenleme, köyle kent arasındaki gelişmişlik ayrımlarını azaltma yönünden de ilişkileri ve etkinlikleri tartışma konusu olmuştur. Kuruluş dinamikleri ne olursa olsun, şimdilerde 600 bini aşkın ortağı olan 8.000 köy kalkınma kooperatifinin toplumsal yapının yerleşik bir kurumu olarak yerini aldığı bir gerçektir. İzleyen başlıkta, bu kooperatiflerin kırsal kooperatifçiliğe getirdiği yeni boyutlar irdelenmektedir.

43 Yurt Dışına İşçi Gönderimlerinde Kooperatif Kuran Köylülere Öncelik Projesinin uygulama sonuçları şöyle olmuştur. 1.204 kooperatife öncelik tanınmış ve bu kooperatiflerin 42.227 öncelik alan üyelerinden ancak 24.461'i yurt dışına gönderilebilmiştir. (Bakz: Ekte Çizelge - 6). Kooperatiflere Öncelik Projesi, Bakanlar Kurulunun 18.11.1980 tarih ve 8/1938 sayılı kararıyla yürürlükten kaldırılmıştır.

44 Z.G. MÜLAYİM, «Tarımsal Kooperatifçiliğin Temel Sorunları ve Hükümet Programı» **Birinci Tarımsal Kooperatifçilik Semineri**, TCZB. Kooperatifler Müfettişleri Mesleki Dayanışma Derneği Y., Ankara 1974, s. 48.

B. Köy Kalkınma Kooperatifleri Denemesinin Kırsal Kooperatifçiliğe Getirdiği Yeni Boyutlar

Köy kalkınma kooperatifleri, Türk kooperatifçiliği yönünden birçok önemli noktaları kapsamaktadır⁴⁵. Özellikle kırsal kooperatifçiliğe getirdiği yeni boyutlarla gözü çekmektedir. Bu boyutları şu başlıklarla toplamak olasıdır:

1. Çok Amaçlılık (Kalkınmanın bütünlüğü) boyutu
2. Agro-Industry (Tarımsal-sanayi ya da Proje) boyutu
3. Yerleşimi Düzenleme boyutu
4. Bağımsızlık (Bağımsız Demokratik Yönetim) boyutu

Burada, köy kalkınma kooperatiflerinin bu dört özgün boyutu üzerinde kısaca durmada ve bu boyutların, köyün toplumsal ve ekonomik yapı koşulları ve sorunlarıyla ilişkilerinin ve uyumluluğunun irdelenmesinde yarar vardır.

1. Çok Amaçlılık Boyutu

Prof. Z.G. Mülâyim'in de vurguladığı gibi, «Köy Kalkınma Kooperatifleri ülkemizde kurulan gerçek anlamda ilk çok amaçlı kooperatiflerdir. Diğer tek amaçlı tarımsal kooperatiflerden bazıları (tarım kredi ve tarım satış gibi) asıl amaçları dışında başka amaçlar da yüklenmiştir. Fakat onları çok amaçlı kooperatif olarak kabul etmek mümkün değildir. Tek amaç ağır basmaktadır»⁴⁶.

Oysa, köy kalkınma kooperatiflerinde, anılan tek amaçlı kooperatiflerin tek tek sağladıkları alım, tüketim, satış, işleme, kredi, sigorta vb. gibi

⁴⁵ Köy Kalkınma Kooperatiflerinin, kooperatifçilik hareketi ve toplumsal değişme açılarından, ortaya çıkardığı gelişmeler, DBYKP Kooperatifçilik Özel İhtisas Komisyonu Raporunda şöyle irdelenmiştir: 1. Genelde tüm kooperatif ortakları, özelde kooperatif yönetim ve denetim organlarında görev yüklenmiş ortaklar bilinçlenmektedir. 2. Toplumsal konumlarını, rollerini, karşıt güçleri farketmeye başlamışlar, ekonomik ilişkileri yorumlama gücüne kavuşmuşlardır. 3. Sosyo-politik ve ekonomik kararların oluşturulmasında olsun, alınmasında olsun söz haklarının var olması gerektiğini kavramışlar, etkili olmaya başlamışlardır. 4. Kendilerine rehberlik yapma ve destekleme işleviyle yükümlü kamu örgüt ve görevlilerinin yetersizliğini saptar olmuşlardır. 5. Kooperatifler, ortaklarının egemenliğinde ve onların uğraşlarıyla gelişir, yaygınlaşır ve etkinleşir doğru yargısına varmışlardır. 6. Devletin kooperatiflere sağladığı olanaklardan ve sunduğu hizmetlerden yararlanma yol ve yöntemini bilir, gereğine göre durum alır, gelişim izler, sonuç elde eder duruma gelmişlerdir. (Bakz: DPT, Kırsal Kooperatifçilik, Ankara, 1977, s. 22-23).

⁴⁶ Z.G. MÜLAYİM, a.g.e., s. 377; Gerçekten de, 1581 sayılı Yasa ile tarım kredi kooperatiflerinde, ortaklara üretim, tüketim ve üretim araçlarını sağlama, ürünlerini değerlendirme, bankacılık ve sigorta işlemleri yapma gibi, amaçlar sayılmışsa da, bunlar tali amaçları belirlemede ve ortaklara ucuz ve yeterli kredi sağlamak tek amaç olarak ağırlığını korumaktadır. Aynı şekilde, Tarım Satış Kooperatiflerinin, 2834 sayılı yasa ile, üreticilerin (ortakları) geçinmeleriyle ilgili her türlü ihtiyaçlarını toptan ve ucuz ediniş en iyi şekilde karşılayıp, dağıtma, malların alım ve satım safhalarında kredi ve finansman kolaylıkları sağlama amaçlarının öngörülmesine karşın bunların birincil amaçlarını oluşturan, ortaklarının ürünlerini en iyi şekilde değerlendirme amacı, tek amaç olarak varlığını korumaktadır.

tüm hizmetleri bir bütünlük içinde ortaklara sağlama amacı güdülmektedir.

Köy kalkınma kooperatiflerinin amaçları şu yönlerde somutlanmaktadır⁴⁷.

- a. Köy tarım faaliyetlerini düzenlemek ve yönetmek, çiftçi işletmelerini verimli ve kazançlı çalışır duruma getirmek,
- b. Pazarlamayı düzenlemek, konuyla ilgili tesisler kurmak ve işletmek,
- c. Ortaklarının üretim ve tüketim ihtiyaçlarını karşılamak,
- d. Ortaklarının finansman ihtiyaçlarını karşılamak,
- e. Konut ve işletme yapıları ihtiyaçlarını gidermek,
- f. Yerleşmenin düzenlenmesi, tabii kaynakların geliştirilmesi, köy sanayiinin kurulmasını sağlayan çalışmalara katılmak,
- g. Köy topluluğu ve çevre toplumunda, ekonomik hareketlerinin olumlu yönde gelişmesine yardımcı olmak, yaşama düzeyinin yükselmesini sağlayan türlü çalışmalar yapmak.

DPT'nin, Kooperatifçilik Sorunları Araştırmasında da saptandığı gibi, köy kalkınma kooperatiflerinin bu amaçları, köyün ve köylünün tüm sorunlarını kapsamaktadır⁴⁸. Türkiye'de, köy ve köylü sorunlarının tek bir çözümü olmayacak denli çok yönlü ve karmaşık olduğu⁴⁹ gözönünde tutulduğunda, bu sorunlara yönelik çok amaçlı birkooperatifçilik modelinin, kırsal toplulukların gerçekleriyle tutarlılık gösterdiği söylenebilir. Üstelik, köyün kalkınmasını, köylüden soyutlayarak hizmetçi bir yaklaşımla ele alan geleneksel uygulamalardan farklı olarak, köy kalkınma kooperatifleri modeli, özgün bir nitelik taşımaktadır. Köylünün yaşama düzeyinin çok yönlü çalışmalarla yükseltilmesi, bir hizmet demeti ve bütünlüğü içinde ortaklarının her konudaki gereksinimlerinin karşılanması, temel bir amaç olarak görülmektedir. Bu, daha sonra irdedeceğimiz tarımsal-sanayi boyutu ile, köy sanayilerinin kurulması ve köylünün gelirinin çeşitlenmesi yanında yerleşmenin düzenlenmesi boyutuyla da, köye yönelik kamusal hizmetlerin etkinliğini artırıcı yönlerde temellenmektedir. Kooperatifçilik Özel İhtisas Komisyonunun bir raporunda, kamu kesiminin, kooperatiflerin işlevini salt kredi, temin, tedarik, pazarlama gibi tek tek işlevlere indirgeyen geleneksel yaklaşımının, toplumsal gelişmeye ters düşen bir kooperatifçilik yaklaşımında temellendiği belirtilmekte ve şöyle denilmektedir⁵⁰:

47 DPT, *Kooperatifçilik Sorunları Araştırması*, Ankara 1972, s. 511.

48 A.k., s. 511; Bu amaçlara erişebilmek için, köy kalkınma kooperatiflerinin çalışma konuları Ana sözleşmelerinde ayrıntılı bir biçimde belirtilmiştir. Bunlar özetle, tarımsal işletmelerin planlanması, ihtiyaç duyulan taşınır ve taşınmaz malların araç ve gereçlerin sağlanması, kooperatif malı olarak alınacak alet ve makinelerin üreticilere tahsisi, ürünlerin saklanması, işlenmesi ve pazarlanması, hayvancılığın geliştirilmesi, kooperatifçilik eğitiminin yapılması, ortaklara kredi, sigorta ve nakliye hizmetlerinin sağlanması, turizm, maden ve enerji kaynaklarının geliştirilmesi, ortakların sağlık ve kültür koşullarının geliştirilmesi vb. gibi (Bkz: Z.G. Mülayim, a.g.e., s. 371).

49 C. GERAY, a.g.e., s. 375.

50 DPT, *DBYKP. Kooperatifçilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara 1977, s. 104.

«Kooperatifleri yalnızca kredi ve gerekli diğer üretim girdilerini sağlayan, ürünleri pazarlayan örgütler olarak gören bu yaklaşımın altında ilginç bir varsayım yatmaktadır. Bu varsayıma göre, kooperatifleri oluşturan birimlerin toplumsal nitelikleri zaman içinde değişmeyecektir. Bu, temele inmeyen, toplumsal değişimi gözönünde bulundurarak gerekli düzenlemeleri öngörmeyen ve kooperatifleri oluşturan birimlerin toplumsal değişim karşısında etkilenme düzeyini sınırlı olarak değerlendiren bir yaklaşımdır.

Bu olumsuz yaklaşım yüzünden kooperatifçilik hareketi ile toplumsal yapı arasındaki uyum sağlanamamıştır. Bu yaklaşımla, sorunların üstesinden gelmek bir yana, toplumdaki hızlı değişim, oluşum ve gelişim gözönüne alındığında, bugün varolan sorunların giderek artacağını söylemek olanaklıdır.»

Anılan raporda, çok amaçlı çiftçi kooperatifleri, küçük üreticilerin yaşam koşullarını iyileştirme ve kendilerini sömürden kurtarma için bugüne değin bulunan evrensel üne sahip kurumlar⁵¹ olarak değerlendirilmektedir.

Gerçekten de, önemli olan yapılan faaliyetin ortağın ekonomik gücünü pekiştirmesidir. Tarım kesimindeki nüfusun gereksinimi yalnızca kredi değil, belki krediden daha çok, çeşitli tarımsal girdileri ve zorunlu tüketim maddelerini zamanında ve uygun koşullarla sağlamak, teknolojik gelişmelerden yararlanmak, ürününü, koruyacak, işleyecek ve değerlendirecek tesislere sahip olmak, gelirini çeşitlendirmek ve bir dizi sosyal olanaklardan yararlanmaktır⁵². Bunlara, kentlinin yararlandığı kimi hizmetlerden, köylünün de yararlanması, köyle-kent arasındaki gelişmişlik ayrımlarının yaratıldığı olumsuz koşullardan sıyrılma amacı da eklenmelidir. Bütün bunların bir bütünlük içinde sağlanması ise, kırsal alanda çok yönlü tarımsal kooperatifçiliği gerektirmektedir. «Kuruluş ve amaçları bakımından özellikle geri kalmış tarımsal topluluklarda olumlu sonuçlar veren bu kooperatifler, ayrıca bir kalkınma kurumu ve demokrasi okulu olarak da yararlılık göstermektedirler»⁵³.

Köy kalkınma kooperatiflerinin yukarıda belirtilen amaçları içinde, özellikle son amacı oluşturan ve «köy topluluğu ve çevre toplumunda, ekonomik hareketlerin olumlu yönde gelişmesine yardımcı olma, yaşama düzeyinin yükselmesini sağlayan türlü çalışmalar yapma» biçiminde somutlaşan amacın, büyük bir önem taşıdığı açıktır. Burada, kalkınmanın ve yaşama düzeyinin yükseltilmesinin, salt kendi köy toplulukları için değil, çevre köylü toplulukları için de istenmesi, kooperatifçilikteki, ekonomik bağım-

⁵¹ A.k., s. 36.

⁵² E. GÖL, «Türkiye'nin Sanayileşmesinde Tarımsal Kooperatiflerin Rolü», **Birinci Tarımsal Kooperatifçilik Semineri**, TCZB. Kooperatifler Müfettişleri Mesleki Dayanışma Derneği Y., Ankara 1974, s. 75.

⁵³ H. STEINER, a.g.e., s. 35; Çok amaçlı kooperatiflerin bir başka üstünlüğünü de, anamaldan daha iyi yararlanabilmesi ve rizikonun birçok alanlara dağıtılarak azaltılması oluşturmaktadır. Ayrıca, az gelişmiş bir çok ülkenin yaşayış geleneklerine uymada, tek amaçlı kooperatiflere bakıma göreceli bir üstünlüğünün bulunduğu saptanmıştır. (Bkz: Steiner, a.g.e., s. 34).

sızlığın ve kurtuluşun salt kendisi için değil, aynı toplumsal ve ekonomik konumları paylaşan başkaları için de istenmesi ve bunun da ancak, onlarla işbirliği ve dayanışma yapılarak gerçekleştirilebileceğinin anlaşılması ilkesinde temellenmektedir. Kooperatifçiliğin törel idealini belirleyen bu nitelik, kooperatifçilere göre, üyeleri ekonomik bağımsızlığa kavuşmuş bir toplum düzeni için başta gelen bir gerekliliktir⁵⁴. Türkiye'de köy kalkınma kooperatifleri denemesinde de bu gereğin anlaşılacak, kalkınmanın ve yaşam düzeyindeki yükselmenin tek bir köy düzeyinde değil, kendileriyle aynı konumları ve ortak sorunları paylaşan çevre topluluklarıyla birlikte düşünülmesi, kalkınma çabalarını bölgesel ve ulusal çabalarla eşgüdümleştirme ve bütünleştirme olanaklarını sağlayabilir bir nitelik olarak görülmektedir. Bu nitelik, köy kalkındırma kooperatiflerine dinamizm kazandırmakta ve iyi yönlendirilmesi halinde, köylünün kalkınma çabalarındaki yerini ve girişkenliğini almasında elverişli bir modeli oluşturmaktadır.

Köy Kalkınma Kooperatifleri modelinin köy ve köylünün kalkınmasındaki bu çok yönlü ve bütüncül yaklaşımına ve getirdiği dinamizme karşın, bu tür kooperatiflerin her yerde ve her koşulda kurulmaması gibi sınırlılıkları da bulunmaktadır⁵⁵. «Ülkemizde, kurulacak tarım kooperatiflerinin çok amaçlı mı, yoksa tek amaçlı mı olmaları gerektiği üzerinde sık sık tartışmalar yapılmaktadır. Ülkemizde yeni kurulacak tarım kooperatiflerinin hepsinin çok amaçlı veya tek amaçlı olması gerektiğini kesinlikle söylemek mümkün değildir. Ülkemizin bazı yerlerinde çok amaçlı, bazı yerlerinde ise, tek amaçlı tarım kooperatiflerinin kurulması daha uygun olabilir. Kooperatif kurulacak bölgenin teknik, ekonomik ve sosyal şartları bunu belirleyecektir.»⁵⁶ Türkiye'de tarımsal işletmelerin yapı ve nitelik yönünden bölgeden bölgeye, hatta aynı bölge içinde dahi değişiklikler gösterdiği⁵⁷ ve ayrıca her bölgenin alt-yapı, ekonomik ve sosyal gizlilgücü birbirinden farklı olduğu gözönünde tutulursa, kooperatiflerin yapacakları işlerin, çalıştıkları bölgelerin toplumsal ve ekonomik yapılarına belirlenmesi doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu durumda, aynı faaliyet kolunun bile, farklı bölgelerdeki uygulamasında kimi ayrımların belirmesi doğal sayılacaktır.

Oysa, şimdiye değin süren uygulamasıyla, köy kalkınma kooperatifleri her yerde ve her durumda çok amaçlı kooperatifler olarak kurulmuşlardır. Bu durum, kimi köy kalkınma kooperatiflerini daha kuruluştan itibaren başarısızlığa mahkum etmiştir⁵⁸. Her köye bir fabrika görüşünden hareket

54 G. FAUQUET, *Kooperatifçilik Sektörü*, (Çev: A. Özimerzifon). İ.ÜİFY, İstanbul 1948, s. 24.

55 Bir bölgede çok amaçlı bir tarım kooperatifinin kurulup, gelişebilmesi için gerekli koşullar şu yönlerde toplanmaktadır: a. Kooperatiflerin yapacağı faaliyetin büyük bir uzmanlaşmayı gerektirmemesi, b. Kooperatif ortaklarının tarımsal faaliyetlerinin homojen olması, c. Ortakların faaliyetinin geleneksel ilkel tarıma dayanması, (Bkz: Z.G. Mülâyim, a.g.e., s. 169).

56 Z.G. MÜLAYİM, a.g.e., s. 171; Ayrıca Bakz: E. Göl, a.g.m., s. 75.

57 İ. AKSÖZ, *Erzurum Ovasındaki Ziraat İşletmelerinin Ekonomik Durumu*, Güneş Mat., Ankara, 1966, s. 2.

58 Z.G. MÜLAYİM, a.g.e., s. 378.

59 H. BİÇENTÜRK, «1163 Sayılı Kooperatifler Kanununa Göre Kurulmuş Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerin Politikası nedir. Nasıl Olmalıdır?» *Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler Karşısında Türkiye'de Kooperatifçilik Politikası*, TKK. Yayını, Ankara 1979, s. 28.

edilmiştir. Bu yanlış bir yaklaşımdır. Çünkü, Türkiye'nin kıt kaynakları, köylerimizin altyapısı, kooperatiflerin finansman, hammadde, tüketim ve insangücü potansiyeli buna imkan vermemektedir⁵⁹. Her dağınık yerleşme biriminde kooperatif kurmak, kıt kaynakları parçalamaktan ve güçsüz ünitelere, aylak kapasitelere yatırım yapmaktan öteye gidememektedir. Yakın yerleşim birimlerindeki kooperatif girişimleri ortak ve tek bir çok amaçlı kooperatif organizasyonu içinde toplamakta bütünlük açısından sayısız yararlar sağlanabilir. Kooperatiflerin başarısı, onların sayısı ile değil, saptanan ekonomik amaçların gerçekleştirilmesine yarayan ölçeklerde kurulmasıyla, faaliyet hacmi, yoğunluğu, sermayesi ve yatırım gücü ile ölçülmek gerekir⁶⁰.

DPT'nin bir araştırmasında da haklı olarak belirtildiği gibi, «Amaç tesbitinde çok kapsamlı düşünmek, dört başı memur amaçlar dizisi sıralamak başka şey, bu amaçlara ulaşma konusunda belirli bir dönem içinde yapılabileceklerle ve ivedilikle ihtiyaçlara cevap verebilecek amaçları tesbit etmek ayrı şeydir»⁶¹. Bu durum, Köy İşleri Bakanlığının Kooperatiflerle ilgili araştırmasında da saptanmış ve «Çok Amaçlı Köy Kalkınma Kooperatiflerinin bütün konularda, önem sırası gözetilmeksizin aynı anda faaliyete geçmek istemelerinin»⁶² uygulamada bunların faaliyete geçememe ya da geçtiği halde faaliyetini sürdürememelerine yol açtığı vurgulanmıştır.

Uygulamadaki bu aksaklıklar giderildiğinde, köyü ve köylüyü bir bütün olarak ve her yönüyle kalkındırmayı amaçlayan Köy Kalkınma Kooperatiflerinin, kırsal kesimdeki kaynakları harekete geçirmede ve yapısal değişimi gerçekleştirmede önemli roller oynayacağı söylenebilir.

2. Agro-Industry (Tarımsal-Sanayi) Boyutu

Köy kalkınma kooperatifleri, kooperatifçilik denemesine ilk kez «Agro-Industry» boyutunu getirmiştir⁶³. Bu boyut, köyün ve köylünün sorunlarına ayrılmaz bir bütün olarak bakan köylüyü köyünde kalkındırmayı amaçlayan Köy Kalkınma Kooperatifleri modelinin doğal bir unsurudur. Küçük çiftçi işletmelerinin kimi gereksinmelerini yetersiz düzeyde karşılayan değişik kooperatif türleri yerine, Agro-Industry boyutlu Köy Kalkınma Kooperatifleri, yerel kooperatif düzeyinde, düşünce planında olduğu değin, uygulamada da gerçek bir yeniliktir⁶⁴.

Köy kalkınma kooperatifleri, tarıma dayalı ürün işleyen ya da tarıma girdi sağlayan, sınai amaçlı yatırım projeleri ile, yatırım boyutuna en geniş

60 İ. DUYMAZ, «Gelişmekte Olan Piyasa Ekonomilerinde Tarımsal Kooperatifçilik», İkinci Türkiye İktisat Kongresi, DPT, Ankara 1981, s. 453.

61 DPT, Kooperatifçilik Sorunları Araştırması, Ankara 1972, s. 512.

62 Köy İşleri Bakanlığı, a.g.e., s. 12.

63 DPT, Kırsal Kooperatifçilik, a.g.e., s. 48.

64 Köy Kalkınma Kooperatiflerinin tarımsal kooperatifçiliğe getirdiği bu yeni boyut, Köy İşleri Bakanlığının bir raporunda şöyle belirtilmektedir: «Tarımsal kooperatiflerimizin, tarımsal endüstrinin kurulmasında girişimci olarak görev almaları düşüncesi, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığına bağlı Köy Kalkınma Kooperatifleri ile uygulama alanına konulmaya başlanmıştır.» (Bakz: Köy İşleri Bakanlığı, Kooperatifler Araştırması, Ankara 1977, s. 5).

anlamıyla yer veren bir kırsal kooperatifçilik türünü oluşturmaktadır⁶⁵. İç ticaret hadleri yoluyla, sanayi kesimine aktarılan tarımsal fazlaların köyde kalmasını sağlamak ve bunu kırsal alanların sanayileşmesine yarayan bir kalkınma modeli içinde şekillendirmek ve yeni bir sosyo-ekonomik denge- nin oluşmasına katkıda bulunmak⁶⁶, anılan kooperatiflerin başlıca amacını oluşturmaktadır. Bu amaç, köylünün (kooperatif ortaklarının) ürettiği ürün- lerle, sınai yatırım projeleri arasında bir hammadde bağlantısının kurul- ması koşuluna bağlı kalmakta ve bir tarım-sanayi tamlaması içinde köy- lünün gelirinin çeşitlenmesini sağlamaktadır. Köylünün ürünü doğrudan de- ğil sanayiden geçerek pazarlanmaktadır. Bu niteliği ile de köyün ve köy- lünün ekonomik ve toplumsal sorunlarının çözümü için iyi bir araç olabil- mektedirler. Kırsal kesimde, küçük çiftçilerin kooperatifleşmelerine dayalı bir tarımsal kalkınma ve sanayileşme stratejisi öngörülmektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütünün bir raporunda belirtildiğine göre «Ta- rımsal ürünleri işleyen bir kooperatif fabrika, başka hiçbir hammadde kaynağı bulunmayan bölgelerde, genellikle ekonomik olarak çalışabilecek bir endüstrileşmeye doğru giden yolun ilk durağı olabilmekte ve küçük endüstriler işsizliği azaltmakta ve özellikle geleneksel ve modern üretim düzenleri arasındaki uçurum üzerinde kurulmuş oldukça önemli birer köprü niteliğini taşımaktadır»⁶⁷.

Türkiye'de köy kalkınma kooperatiflerinin «agro-industry» boyutu, özel- likle 1974 yılından sonra yoğun bir biçimde tartışılmaya başlanmıştır. Bu yıllarda yeni bir köysel yerleşim düzeni önerisinin gündeme getirilmesi ve bu öneri içinde kooperatiflerin oluşturacakları tarıma-dayalı sanayilerin önemli bir yer tutması, anılan tartışmaların canlılık ve yoğunluk kazanma- sına neden olmuştur. Bu tartışmalarda, sanayileşmenin aşağıdan, köyden başlatılarak yukarıya, ulusal ölçeğe doğru götürülebileceğini savunanların yanı sıra⁶⁸, köysel ölçekte, altyapı ve yetişkin işgücü ve işletmelerin birara- da bulunmasının sağlayacağı dışsal ekonomilerin yeterli düzeyde bulun- ması nedeniyle, sanayileşme işlevinin başlatılamayacağını, tarımsal ürünlerin üretiminin hava koşullarına bağımlı olmasının, tarıma-dayalı sanayi işle- tmelerini de istikrarsız işletmeler konumuna getireceğini, bu tür bir sanayi- leşme modelinin geri teknolojilerle çalışmak zorunda kalacağını ve rekabet olanaklarının bulunmayacağını ileri sürenler de olmuştur⁶⁹.

Tarıma dayalı sanayilerin, Türkiye'nin sanayileşmesine bir alternatif olarak değil de, kırsal kesimde bağlayıcı, birleştirici, geleneksel ve çağdaş

65 DPT, Kırsal Kooperatifçilik, a.g.e., s. 55.

66 A. ÇIKIN, a.g.m., s. 849.

67 Uluslararası Çalışma Örgütü, *Az gelişmiş Ülkelerin Ekonomik ve Toplumsal Kalkınmaların- da Kooperatiflerin Rolü*, (Çev: C ve H. Uzel), Şark M., Ankara 1977, s. 41.

68 Bakz: EİTİA, *Hükümet Programının Getirdiği Yeni Planlama Sorunları Semineri*, Eski- şehir 1974.

69 C. GERAY, «Türkiye'de Kırsal Yerleşme Düzeni ve Köy Kent Yaklaşımı», *SBF. Dergisi*, C. XXX, No: 1-4 Aralık 1975; C.O. TÜTENGİL, *Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları*, Gerçek Y., İstanbul, 1975; S. GÜVEN, «Köy Kent Sorunu», *Anne İdaresi Dergisi*, C. 7, S. 2, Haziran 1974.

üretim düzenleri arasındaki köprüyü kurucu bir denge unsuru olarak düşünülmesi ve köyle kent arasındaki gelişmişlik ayrımlarını azaltıcı bir etmen olarak irdelenmesi daha tutarlı bir yaklaşımdır.

Türkiye'de köy kalkınma kooperatiflerinin «tarımsal-sanayi» ya da yatırım boyutu açısından en önemli darboğazını, çokluk tek bir köy düzeyinde kurulmuş olmaları ve bu nedenle de anılan yatırımların gerektirdiği optimal büyüklüklere erişememeleri oluşturmaktadır. Her köye bir fabrika kurma düşüncesinden hareket edilmesi ve her kooperatifin kendi yöresine yatırım getirmeyi istemesi, köy kalkınma kooperatiflerinin büyüklük perspektifini ve iktisadi ufkunu köy birimleri içinde hapsedmiştir. Köy kalkınma kooperatifleri projelerinin yerel köy düzeyinde kalarak, köylerarası sağlam iktisadi projeleri uygulayabilecek bir büyüklüğe ulaşamaması, bu kooperatiflere gelişkin biçimleri olan Agro-industry komplekslerini üretici boyutla bütünleştirme olanağını vermemiştir. Köy kalkınma kooperatifleri bugünkü yapılarıyla yalnızca üretim süreci sonundaki faaliyetlere dayanmakta ve geriye ve ileriye doğru iç iktisadi bağlaşımlara gidememektedirler⁷⁰. Bunların güçlü yerel kalkınma araçları olabilmeleri, büyük ölçüde yatay ve dikey bütünleşmeye gitmelerine bağlı görülmektedir.

Uygulamada, birim kooperatiflerle üst birlikleri arasında etkin bir görev bölüşümüne gidilememesi nedeniyle, aynı tür yatırım yapılabilmekte ve aynı faaliyetler yürütülmektedir. Bu yüzden, birbirlerinin hizmetlerini bütünleyici değil, birbirlerine rakip olmaktadır. Öte yandan, kooperatiflere yardım yapan kamu kuruluşları, yatırımın cinsi ve büyüklüğü bakımından daha çok ortaklı, daha geniş bir çevreye daha çok ve çeşitli hizmetler vermesi gereken kooperatif birlikleriyle, birim kooperatifler arasında fark gözetmemektedirler. 1163 sayılı yasada birim kooperatiflerle, üst örgütleri arasında kesin bir görev ayrımı yapılmamıştır⁷¹.

Öte yandan kimi köy kalkınma kooperatiflerinin çalışma konularını, kooperatifçiliğe uygun seçmedikleri görülmektedir. Kooperatifçilikten çok, şirket statüsüne uygun düşen kimi konuların alındığı gözlenmektedir. Kireç ocağı çalıştırmak, beton direk ve mamülleri üretmek, tuğla, kiremit fabrikası kurmak, plastik ve kuars tesisleri işletmek bunlar arasında sayılabilir. (Bakz: Ekte Çizelge 1). Bu tür faaliyetlerde gerek ham maddenin, gerekse üretilen mamul maddenin, üyelerin üretim faaliyetleriyle doğrudan bir ilgisi bulunmamaktadır⁷². Köy kalkınma kooperatiflerinin kimilerinde, uygulamaya çalışılan yatırım projeleri ile, ortaklarının ürettiği ürünler arasında bir hammadde bağıntısının yokluğunun, ya da yatırım alanlarının ortaklarının ürünlerine dayalı olmamasının ileride başlıca iki sakıncayı ortaya çıkarması olasıdır. Bir kez, üretim süreci dışındakilere risturn dağıtma olanağı ortadan kalkacaktır. Buna bağlı olarak da, ortaklarla kooperatif

70 DPT, Kırsal Kooperatifçilik, a.g.e., s. 56.

71 H. BİÇENTÜRK, a.g.m., s. 28; Yazarın verdiği bir örneğe göre; Kütahya'da Köy Kalkınma Kooperatifleri Birliği bir meyve suyu fabrikası kurarken, Denizli-Çal-Akkent'te birim kooperatif aynı tür yatırımı gerçekleştirmiştir.

72 H. BİÇENTÜRK, a.g.m., s. 31.

arasındaki bağlar zayıflayacaktır⁷³. Bu nedenle de üretim süreci dışında kalan ortakların tasfiyesi gerekecektir.

Köy kalkınma kooperatiflerinin yatırım projelerini gerçekleştirmede karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri de, öz kaynaklarının yetersizliği yanında, bu yatırımları finanse edecek düşük faizli ve uzun vadeli bir kredi kaynağının bulunmamasıdır⁷⁴. Bunlara köyün mahrumiyet koşullarına katlanacak teknik eleman ve yetenekli yönetici kadrolarını da eklemek gerekir. Köylü ve yurt dışındaki işçi ortakların tipik bir girişimci olmadıkları gözönünde tutulduğunda, girişimlerinin teknik ve yönetsel işleri konusunda önemli sorunlarla karşılaşmaları kaçınılmazdır.

DPT'nin bir araştırmasında, birçok KKK'nin uygulamaya koyduğu projelerin, ortakların kooperatiflerinden beklediğini vermeyecek nitelikte olduğu vurgulanmakta ve şu noktalar saptanmaktadır⁷⁵:

- a. Projeler belirli ekonomik ölçek büyüklüğünün altındadır.
- b. Yatırım konusu ile yatırım alanı arasında bir ilişki yoktur. Konu ve yer seçimi yanlış yapılmıştır.
- c. Proje kapasitesi ile projeye konu hammadde üretimi arasında büyük farklılıklar vardır.
- d. Anonim ortaklıklar yolu ile gerçekleştirilebilir, başka bir deyişle gerçekleştirilmesi gerekir, girişimler; kooperatifler aracılığıyla gerçekleştirilmek istenmiş, bu yanlış sık sık yapılmıştır.
- e. Uygulanan projeler ekonomik geçerliliği tartışma götürür ve çoğunlukla da geçersizliği tartışılmaz projelerdir.
- f. Projeler, ortaklardan çok şu ya da bu biçimde kooperatif yönetimine egemen olmuş kimselerin çıkarına dönük olarak hazırlanmıştır. Ortakların büyük bir bölümü dış ülkelerde oldukları için yönetim belirli ellerde kalmıştır.

Köy kalkınma kooperatiflerinde, «ilk masrafların düşük hesaplanması da, birçok yerde, yatırım projesine ilişkin olarak başlanan inşaatların yatırım kalmasına yol açmıştır»⁷⁶. Kooperatifin kurulduğu yerde ekonomik potansiyelin olmaması, pazarlama işlerinin iyi düzenlenmemesi ve sermayenin yatırıldığı iş alanının zarar etmesi gibi nedenlerle de çok sayıda köy kalkınma kooperatifi faaliyetini durdurmak zorunda kalmıştır⁷⁷. Öte yandan, kooperatif sayısına göre, hazırlanabilen proje sayısı arasında büyük bir dengesizlik belirmiş ve Köy İşleri Bakanlığınca sağlanan kredi ve sübvansiyonlar projeye verildiğinden, projesi olmayan kooperatiflerin zaman-

⁷³ DPT, Kırsal Kooperatifçilik, a.g.e., s. 56.

⁷⁴ Z.G. MÜLAYİM, a.g.e., s. 374.

³⁵ DPT, Kırsal Kooperatifçilik, a.g.e., s. 24.

⁷⁶ N. ABADAN, R. PENNİN, a.g.e., s. 120.

⁷⁷ Köy İşleri Bakanlığı, a.g.e., s. 12.

la ilgileri dağılmış ve ortaklarının kooperatifçiliğe karşı olan güvenleri sarsılmıştır⁷⁸.

Köy kalkınma kooperatiflerinin, köyün ve köylünün toplumsal ve ekonomik kalkınmasındaki yerini alabilmeleri, büyük ölçüde kuruluş ilkelerine ters hareket etmemelerine ve yeterli teknik yardım ve yönetsel bilgi alabilmelerine bağlı görünmektedir. Burada ayrıca, kırsal yörede yapılacak yatırımların, yörenin ham maddesiyle bütünleşecek yatırımlarla önceliklendirilmesi de büyük önem kazanmaktadır⁷⁹. Bu darboğazların aşılması halinde, etkili bir kalkınma aracı olabilirler.

3. Kırsal Yerleşimi Düzenleme Boyutu

Köy kalkınma kooperatifleri denemesinin, kırsal kooperatifçilik alanına getirdiği yeni bir boyut da, kırsal yerleşimin düzenlenmesidir. Burada kooperatifçilik, kırsal yerleşimi düzenleme ve yönlendirme politikalarının uygulanmasında bir araç olarak işlev yüklenmektedir. Bu, köy kalkınmasının vazgeçilmez bir boyutu olarak düşünülmekte ve onu bütünlemektedir.

Yerleşimi düzenleme boyutu, Türkiye'de ilk kez kooperatifçilik sorunlarının, kırsal yerleşme sorunlarından soyutlanarak ele alınamayacağı gerçeğine dayanmaktadır. Böylelikle kooperatifçilik, kırsal alanda belli yerleşme politikalarının uygulanmasında bir araç olarak görülmektedir. Türkiye'de kırsal yerleşmelerdeki küçüklük ve dağınırlığın köye yönelik çalışmalar ve özellikle de kooperatifçilik hareketini olumsuz yönde etkilediği eskiden beri tartışılan bir konudur. Bir toplumbilimcinin de saptadığı gibi, «Küçük, dağınık köyler, toplumsal hareketliliği önlemesi bakımından da dikkati çeker. Hareketlilik, toplumsal ve ekonomik ilerlemenin ana temellerinden biridir. Toplumsal hareketlilik olmayan toplumların halkı içe kapanık ve donuktur. Böyle bir ortam ekonomik ve toplumsal kalkınma için çok elverişsiz bir durum yaratır. Küçük ve dağınık köylerin halkı demokratik yaşayışta toplumsal bir güç olmaktan uzaktır. Diğer yandan köylerin dağılma ve parçalanmaları toplumsal dayanışmayı da engelleyen bir etmendir»⁸⁰. Türkiyede köy yerleşmelerinin çok dağınık ve küçük birimlerden oluşması, bir yandan köyü geliştirmeyi amaçlayan çalışmalarda verimi azaltırken⁸¹, öbür yandan bu çalışmaları sürükleyecek güçlü yerel önderlerin yetişmesini de engellemektedir.

Bu bağlam içinde, köyde önemli birer toplumsal dayanışma ve kalkınma kuruluşlarını oluşturan kooperatiflerin güçlü bir yapıya kavuşmaları, onların tek bir köy düzeyinde hapsolmaktan öteye, köy kümelerini içeren bir büyüklüğün belirleyeceği etkinlik alanı içinde faaliyet göstermelerini gerektirmektedir. Öbür tarımsal kooperatifler açısından olduğu gibi, Köy

78 DPT, Kooperatifçilik Sorunları Araştırması, a.g.e., s. 515.

79 İ. AKSÖZ, «Doğu Anadolu'nun Kalkınmasına Halk Sektöründen Yararlanma Olanakları», Halk Sektörü Semineri, KİB. Yayını, Ankara 1974, s. 437.

80 İ. YASA, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları, TODAİE Y., Ankara 1973, s. 189.

81 C. GERAY, a.g.e., s. 334.

Kalkınma Kooperatifleri için de, bir köydeki iktisadi faaliyet yoğunluğu, iktisadi yaşayabilirlik için yeterli bir büyüklük değildir. Örneğin, bir kasabayı köyleriyle birlikte içine alabilecek genişlikteki kooperatifler, iktisadi faaliyet hacmi yönünden yaşayabilir bir iktisadi birimi destekleyebilecek güçte olabilir⁸². DPYKP. Özel İhtisas Komisyonu Raporunda da vurgulandığı gibi, «Gelişmiş ve yarı gelişmiş ülkelerde yerel kooperatifin kapsam alanı birçok köyleri ve köy demetlerini içine almaktadır. (Japonya, Taiwan, İsrail, Mısır ve Kore). Buna karşılık bu konuda geri kalmış ülkelerde ve genellikle Türkiye'de kooperatifler bir köyü kapsama almaktadırlar⁸³.

Türkiye'de 25.0 milyonluk kırsal nüfusun, 86.000 küçük ve dağınık yerleşim biriminin oluşturduğu 35.955 köyde yaşadığı⁸⁴ ve nüfus yoğunluğu yönünden 500 kişinin altındaki köylerin, toplam köyler içinde % 58.8 oranında pay aldığı⁸⁵ gerçeği gözönünde tutulduğunda, bu yerleşim özelliklerinin kooperatifleşme yönünden olumsuz etkileri açıklığa kavuşur. Bu yapıya bağlı olarak, tek bir köy düzeyindeki kooperatif örgütlenmelerinin iktisadi ussallık ilkesine ters düşmesi ve kaynak israfına yol açan güçsüz bir kooperatifçiliği belirlemesi doğaldır. Hele, bu denli küçük nüfus yoğunluklarıyla somutlanan bir yerleşim yapısı içinde, her köye bir kooperatif kurulması yoluna gidilmesi ve tarıma dayalı sanayi projelerine girilmesi, köyü kalkındırma savlarının temelsiz kalmasına yol açmaktadır.

Bu sorunun çözümü, köy toplulaştırma çalışmalarını gündeme getirmektedir. Bugün kooperatifçiliğin geliştiği pek çok ülkede, bu sorun 30-40 yıl önce çözümlenmiş bulunmaktadır⁸⁶. Bu ülkelerde köy toplulaştırma çalışmalarının, güçlü bir kooperatifçiliğin gelişmesinde önemli bir rol oynadıkları görülmektedir. Köy demetleri bazındaki kooperatifler daha çok ortağı bir araya getirmekte ve tarıma dayalı komplekslerinin oluşturulmasında daha büyük projelere yönelebilmektedirler⁸⁷.

Yerleşme düzeninin niteliği ile, kooperatifçilik arasındaki ilişki karşılıklı bir etkileşim sürecini belirlemektedir. Kırsal kesimde, kooperatiflerin tarıma dayalı sanayi kuruluşları köylü nüfusu buralarda toplamakta ve kente göçü yavaşlatarak yerleşimdeki toplulaşmayı sağlamaktadır. Öte yandan, köylerin toplulaştırılması biçimindeki yönetsel bir düzenleme de, daha geniş toplulukları bir araya getirerek kooperatifçilik hareketinin güçlenmesine katkıda bulunmaktadır. Ancak, ikinci durumda, salt yönetsel bir yaklaşımla köylerin toplulaştırılmasına gidilerek, ekonomik bir boyutun, yani köylünün geçim sorununu çözecek kooperatif girişimlerinin savsanması halinde beklenen başarıya ulaşılammaktadır.

⁸² DPT, Kırsal Kooperatifçilik, a.g.e., s. 49.

⁸³ A.k., s. 49.

⁸⁴ DPT, 1974 Yılı Programı, Ankara 1974, s. 321.

⁸⁵ A.k., s. 322.

⁸⁶ A. LEEMANS, *Changing Patterns of Local Government*, IULA, The Hague 1970; IULA, *Local Government in the 20 th Century*, The Hague 1963.

⁸⁷ Nationale Coöperatieve Raad, *The Cooperative Movement In the Netherlands*, The Hague 1964, s. 41-49; Türkiye'de köy düzeyinde kurulan kooperatif başına 1970 yılında 163 ortak düşerken, aynı yılda bu sayı, merkez köy düzeyinde kooperatif kuran ülkelerde 16.000 düzeyini belirlemiştir. (Bakz: «Farmer Cooperatives in Developing Countries, *Overseas Economic Development*, 1971, s. 16).

Türkiye'de 1970'li yılların ikinci yarısında başlayarak, kooperatifçiliğin, kırsal yerleşme sorunlarıyla birlikte düşünülmeye başlandığı ve kimi somut uygulamalara girildiği görülmüştür. 1975 yılı Programında yer alan «Köy Geliştirme Merkezleri» ve Dördüncü Plana giren «Köykent Projesi» bu dönüşümün somut kanıtlarıdır⁸⁸. Köy geliştirme merkezleri ve köykentler, kırsal kesimde salt yeni bir yerleşim projesi olmaktan öteye, kırsal alanın bir kalkınma modeli olarak yer almıştır. Köykentler, kırsal ve kentsel alan arasındaki sosyo-ekonomik eşitsizlik ve dengesizlikleri azaltmaya yönelik, tarıma dayalı sanayiinin ve kimi hizmetlerin odaklaştığı bir fiziksel kademelenme birimi olarak görülmüştür⁸⁹. Köykentler, köyle kent arasındaki sosyo-ekonomik eşitsizlik ve dengesizliklerin fiziksel mekana yansıyan yönlerini, kimi sosyo-ekonomik örgütlenmelerle ortadan kaldırmaya yönelik bir atılım olarak değerlendirilmiş ve ekonomik boyutla, toplumsal ve mekansal boyutların bütünleşmesi yönünde temellenmiştir. Köy, kent ve bölge ölçeğindeki yerleşmelerin birbirleriyle organik bağlar içinde bulunduğu ve konuya bu bütünlük içinde bakılması gerekliliği savunulmuş ve bu ilişkilere bir «merkez-çevre» modeli içinde yaklaşılmıştır. Kırsal alanlardan merkeze (kentlere) akan sermaye ve işgücünün yavaşlatılmasında, kooperatif örgütlenmelere ve bunların oluşturacakları tarımsal sanayilere büyük bir yer ve öncelik tanınmıştır. Köykentler, köyün kalkınmasını engelleyen, merkez-çevre modeline bir alternatif olarak sunulmuştur⁹⁰.

Türkiye'de kırsal yerleşim düzenindeki dağınıklığın, kooperatifçiliğe de yansıdığına ve tarımsal kooperatifçiliğin, yerleşme sorunlarıyla birlikte düşünülmesi gerekliliğine, DBYKP. Kooperatifçilik Özel İhtisas Komisyonu raporunda da şöyle değinilmektedir⁹¹:

«Dağınık ve parçalı bohça niteliğini sürdüren Türk kooperatifçiliğinin merkez köyler etrafında birleşip, kaynaşan optimum iktisadi bü-

88 DPT, 1975 Yılı Programı, Ankara 1975, s. 327-328; DPT, DBYKP, Ankara 1979, s. 290.

89 S. GÜVEN, a.g.m., s. 115-145.

90 Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı, Köykent, Ankara 1978, s. 18-20. Köy İşleri Bakanlığının bu yayınında, köykent projesi ile köylünün kalkınması ve kooperatifçilik arasındaki ilişkiler şöyle kurulmaktadır: «Köylünün kalkınması, köylülükten kurtulması, ve dönüşüm geçirmesi, böylece toplumumuzun diğer kesimleriyle yarışabilir bir iktisadi yapıya ve örgütlenme düzeyine kavuşması ile olanaklıdır. Bunun için üç boyutta dönüşüm gerekiyor: Tarım sanayileşecek, kırsal alan kentleşecek ve köylü köylülükten kurtulacaktır... Köykentin tanımladığımız bu dönüşümü gerçekleştirmesi, köydeki üretimin ve işbölümünün niteliğinin değiştirilmesi anlamını taşıyor.. Bunun için ise, kurumsal yapıda değişimler gerekmektedir. Yeni bir toprak düzeni, büyük pazarlar için uzmanlaşmış tarımsal üretim kooperatifleri, bunlara ulaşabilecek yeni bir kredi düzeni, ürünün pazarlanması üstündeki piyasa mekanizmasının olumsuz etkilerini azaltacak yeni tarım satış kooperatifleri düzeni bu gerekli değişimlerin en önemlileridir.. Köykentler ile birlikte oluşacak bu yeni üretim düzeni içinde kişilerin ve kooperatiflerin tasarruflarının hiç olmazsa bir bölümünün köykentler çevresinde sanai yatırımlara dönüşmesi amaçlanmaktadır. Bu sanai girişimler hem sanayiye yurt düzeyine yaygınlaştırmış, hem de tarımdan sanayiye kaynak aktarmanın sağlıklı mekanizmalarından birini kurmuş olacaktır.. Bu çalışmada yorumlandığı biçimiyle köykentler, tümtüyle demokratik ve gönüllü katılım esasına dayanmaktadır. Bu katılımın aracı, üretime yönelik kooperatiflerdir.» (KİB, Köykent, Ankara 1978, s. 4-5-20).

91 DPT, Kırsal Kooperatifçilik, a.g.e., s. 52.

yüklüğe haiz tarım işletmeleri düzeyinde örgütlenmesi, kooperatifçilik hareketinin önemli ögesi olup, gerçekleştirilmesi mutlak bir zorunluluktur. Çok amaçlılık boyutuna, iktisadi büyüklük boyutunun eklenmesi, geleneksel Türk tarım yapısındaki köklü dönüşümlerin gerçekleştirilmesi, kooperatif hareketin vazgeçilmez başarı koşullarını oluşturacaktır.»

Köy kalkınma kooperatiflerinde, çok amaçlılık boyutuna, iktisadi büyüklük ve yaşayabilirlik boyutunun verilmesinde, kırsal yerleşim düzende yapılacak değişikliklerin yanısıra, kooperatifler arasında gerçekleştirilecek etkin bir yatay ve dikey tamlaşmanın da etken olacağı açıktır. Böylelikle, ölçek ekonomisinin yarattığı tasarrufların kullanılması, çağdaş tarımın ve tarıma dayalı sanayilerin olanaklarından küçük çiftçi işletmelerinin daha etkin bir biçimde yararlandırılması ve yatırım boyutunun daha sağlam projelerde temellendirilmesi sağlanabilir. Öte yandan, küçük çiftçilerin kooperatifleşmelerine dayalı bir kırsal kalkınma ya da sanayileşme stratejisi içinde, agro-industry tesisleri ile ilgili ekonomik ölçek büyüklüklerinin, yapılacak araştırmalarla her bölge için ayrı ayrı saptanması da gerekmektedir Aksi halde, bir köydeki iktisadi faaliyet yoğunluğu yaşayabilir bir ekonomik birimi desteklemekten uzak kaldığı sürece, salt küçük üreticilerin kooperatiflere katılmış olmaları, onların durumlarını iyileştirmeye yetmemektedir.

Görüldüğü gibi, kırsal yerleşmenin düzenlenmesi salt yönetsel yaklaşımlarla gerçekleştirilemeyecek bir olaydır. Bir ekonomik boyutla desteklenmesi gerekmektedir. Aksi halde, kırsal topluluklarca benimsenmesi kuvvetle olasıdır. Bu ekonomik boyutun oluşturulmasında, köy kalkınma kooperatifleri etkin bir rol üstlenebilir. Bunun önkoşulu ise, kooperatiflerin kırsal kesimde bir gelişme merkezi olarak güçlü ve yaşayabilir projelere yönelmeleridir. Bu tür büyük projeler ise tek bir köyün boyutlarını aşmaktadır. Kooperatiflerin üst örgütlenmeler yoluyla girişecekleri büyük tarımsal sanayi kompleksleriyle ancak kırsal yerleşme kararlarının etkilenmesi olasıdır⁹². Devletin sistemli bir köy toplulaştırma çalışmasını başlatması, oluşturulan köy demetlerine hizmet götürürken, bunları kooperatif yatırımlarıyla bağlantılı bir biçimde yönlendirmesi, bu konuda sağlanacak başarının esaslarını oluşturmaktadır.

4. Bağımsızlık Boyutu (Demokratik Yönetim Boyutu)

Köy kalkınma kooperatifçiliği denemesinin, kırsal kooperatifçiliğe getirdiği yeni bir boyut da, bağımsız demokratik köy kooperatifçiliğidir. Başlangıça, devletin uygulamaya koyduğu bir projeden yararlanma güdüsüne dayalı olarak kurulmalarına karşın, hareket giderek yeni boyutlar kazanmıştır. Köy kalkınma kooperatiflerinin en önemli özelliği, «kırsal alanda yukarıdan değil, tabandan gelen bir kooperatifçiliği geliştirmesidir. Köy

⁹² Örneğin, Hollanda'da Köy Kooperatifleri oluşturdukları güçlü birliklerle Gübre Fabrikası, Şeker Fabrikası, Tarımsal Alet ve Makina Fabrikaları gibi büyük sanai komplekslerini kurmuşlardır. (Bakz: Nationale Cooperatieve Raad, a.g.e., s. 38-50).

kalkınma kooperatifçiliği denemesine kadar, ülkemizde kırsal alanda kooperatifçilik hep devlet tarafından yukarıdan geliştirilmiştir. Kooperatiflerin gelişmesinde üreticinin pek az payı olmuştur. Halbuki, köy kalkınma kooperatiflerinde bunun tersi görülmektedir. Kooperatifler, gerçek sahipleri olan köylüler tarafından kurulup, geliştirilmektedir»⁹³. Köy kalkınma kooperatifleri kırsal alanda gönüllü halk kooperatifçiliği hareketini başlatmıştır.

Gerçekten de, Türkiye'de tarım satış, tarım kredi, pancar istihsal vb. gibi öbür tarımsal kooperatifler, hep devletin vesayeti altında gelişmiştir. Bu kooperatifler, aşırı hükümet müdahaleleri, daha doğrusu paternalizmi, yukarıdan kontrol ile boğulmuştur. Yerel Kooperatifler devlet görevlilerince örgütlenip, onlar tarafından yönettildiğinden, çiftçi ve köylülerimiz bunları gereksinme zamanında kendilerine yardım yapan hükümet ajanları olarak değerlendirmişlerdir⁹⁴. Pek çok yerde köylü tarım kredi kooperatiflerini kooperatif saymamıştır. Çünkü bu kooperatifler devletin o kadar elinde olmuştur ki, köylü onunla bir türlü ilişki kuramamıştır⁹⁵. Tarım kredi kooperatifleri, Ziraat Bankasının kredi dağıtırken bu kuruluşları bankanın köydeki bir uzantısı gibi örgütlediği ve kredinin karşılığını güvence altına almak için bir araç olarak kullandığı kuruluşlar biçiminde gelişmiştir. Kooperatifin yönetimi, ortakların değil, bankanın yetiştirdiği ve atadığı personelin elinde kalmıştır. Köylü, bu kooperatiflere genellikle kendi öz örgütü olarak değil, bankanın bir kuruluşu gözüyle bakmıştır⁹⁶. Bu kooperatiflerin özvarlıkları, Ziraat Bankasının açtığı kredilerin yanında önemsiz bir yekün tuttuğundan, Ziraat Bankası ile çiftçiler arasında bir aracı rolünü oynamaktan öteye bir işlev yüklenememişlerdir⁹⁷. Öte yandan, tarım satış kooperatifleri ve birlikleri de birçok yönden devletin ağır vesayeti altında kalmıştır. Yapıları gereği en demokratik örgüt çizgisine sahip olmaları gereken bu kooperatiflerin ve birliklerinin yönetim ve denetiminde de kooperatifçilik kavramıyla bağdaşamayacak bir devlet vesayeti egemen olmuştur⁹⁸. Bütün bu kooperatifler, gerçek sahipleri olan köylüler tarafından serbestçe kurulup, geliştirilmemiş, hareket aşağıdan gelmemiş, yani girişkenlik

93 Z.G. MÜLAYİM, a.g.e., s. 378.

94 DPT, DBYKP, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, a.g.e., s. 37.

95 Z.G. MÜLAYİM, «Tarımsal Kooperatifçiliğin Temel Sorunları ve Hükümet Programı», **Birinci Tarımsal Kooperatifçilik Semineri**, TCZB, Koop. Müf. Mesl. Day. Derneği Yay., Ankara, 1974, s. 45-46.

96 C. GERAY, a.g.e., s. 192.

97 Z.G. MÜLAYİM, a.g.e., s. 208.

98 1935 tarih ve 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Yasasına göre kurulmakta olan bu kooperatifler birçok yönden ağır devlet vesayeti altında bulunmaktadır. Örneğin, bu kooperatifler Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığının izniyle kurulabilirler. Ana sözleşmelerinin ve bunda yapılacak değişikliklerin ilgili Bakanlık ve Bakanlar Kurulunca onanması gereklidir. Kooperatif ve birliklerinin bütün işleri, kayıt ve defterleri Ziraat Bankasının ve ilgili Bakanlığın denetimine bağlıdır. Bu denetimde güçlük çıkaran kooperatif ve birliklerin yönetim kurulu başkanları üyeleri ve müdürleri, Bakanlığın emriyle görevden alınabilir. Birliğin genel müdürü, doğrudan doğruya ilgili bakanlıkça tayin edilir. Kooperatif müdürlerinin tayini ve işten çıkarılmaları, Bakanlığın onamasına bağlıdır. Kısacası, kooperatiflerin yönetim ve denetim yetkileri bütünüyle devletin elinde bulunmakta ve genel kurul hiçe sayılmaktadır. (Bakz: E. Soral, **Türkiye'de Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Sorunu**, AİTİA Yay., Ankara 1981).

köylünün elinde olamamıştır. Bu sağlıklı gelişim süreci, kooperatifler için vazgeçilmez bir gereklilik olan köylü girişkenliğinin, karşılıklı yardımlaşmanın ve önderliğin gelişmesini sınırlamıştır.

Oysa Köy Kalkınma Kooperatifleri, 1163 sayılı Kooperatifler Yasası uyarınca köylüler tarafından serbestçe kurulmaktadır. Köy kalkınma kooperatiflerinde devletle olan ilişkiler vesayet sisteminden büyük ölçüde arınmış ve onun çok daha gelişkin bir aşamasını belirleyen «karşılıklı yardım» sistemine doğru yönelmiştir. Bu dönüşümü, Z. G. Mülayim şöyle çözümlemektedir⁹⁹:

«Köy kalkınma kooperatifçiliği denemesi, Türkiye’de devlet ile kooperatif ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesi gereğini ortaya koymuştur. Bu kooperatiflere kadar, ülkemizde kırsal kooperatifler hep devlet vesayeti altında gelişmekte idi. Halbuki köy kalkınma kooperatifçiliği denemesi, artık devletin bu vesayete son vermesi zamanının geldiğini, diğer bir deyimle, devlet vesayetinde kooperatifçilik yerine, devletin yardımına dayanan halk kooperatifçiliğinin geliştirilmesi zamanının geldiğini göstermektedir.. Köy kalkınma kooperatifleri denemesi ile köylü, kooperatiflerini yönetebileceğini kanıtlamıştır. Devlet kooperatiflere karşı olan gerçek görevlerini (eğitim, yol gösterme, maddi yardım, mevzuat ve denetleme gibi) yapın yeter, denilmiştir.»

Köy kalkınma kooperatifleri, yönetim ve faaliyetlerinde bağımsız kuruluşları belirlemekte ve bu kooperatiflerde devletin rolü, kuruluşlarını özendirme, yol gösterme, genel kooperatifçilik ve teknik konularda eğitsel faaliyetlerde bulunma, kooperatif ve ülke koşullarına uygun yatırım faaliyetlerini sağlamak üzere teknik yardım, müşavirlik yapma ve faaliyetleri için gerekli finansman olanaklarının hazırlanmasına yardımcı olma yönündedir¹⁰⁰. Ancak, devletin bu kooperatiflere yaptığı akçalı, eğitsel ve teknik yardımlar oldukça yetersiz bir düzeyde kalmaktadır. Bu yetersizlik, Köy kalkınma kooperatiflerinin başarısızlığında önemli bir yer tutmaktadır. Z. G. Mülayim’inde belirttiği gibi, «Bu kooperatiflerden bir çoğunun başarısızlığının nedeni, bu kooperatiflerin bağımsız, demokratik kooperatifler olmaları değildir. Devletin bütün olanaklarını, vesayeti altında bulunan kooperatiflere yöneltmesi ve köy kalkınma kooperatifleriyle ilgili sorunlara ciddi olarak eğilmemesi, bu kooperatiflerin birçoğunun başarısızlığının asıl nedenidir»¹⁰¹.

Kırsal kesimde köylüler tarafından özgürce kurulabilmeleri, karşılıklı yardım ilkelerine dayalı olarak tabandan gelişmeleri, devletle ilişkilerinde göreceli olarak daha bağımsız olmaları, yönetim ve güdümlerinde gerçek sahipleri olan köylülere dayanmaları, kısacası kırsal alanda bağımsız demokratik köy kalkınma kooperatifçiliği hareketini getirmeleri nedeniyle, bu koope-

⁹⁹ Z. G. MÜLAYİM, a.g.e., s. 378.

¹⁰⁰ D. TARAKLI, «Tarımsal Kooperatiflerimiz, Sorunları ve Çözüm Yolları», *Özgür İnsan*, S. 20, Ağustos 1974, s. 55.

¹⁰¹ Z.G. MÜLAYİM, a.g.e., s. 379.

ratifler kooperatifçilik ilke ve idealleri bakımından, öbür kırsal kooperatiflere bakıma çok daha ileri bir adımı oluşturmaktadırlar.

Öte yandan köyün ve köylünün kalkınmasına bir bütünlük içinde yaklaşılması ve köylünün geçim düzeyinin iyileşmesinin, çok yönlü çalışmalarla gerçekleştirilebileceğinin anlaşılmasının yanısıra, ulusal yerleşme ve sanayileşme politikalarının yönlendirilmesinde, yerel ölçekte birer araç olarak görülüp, aralarındaki bağın kurulması ve kalkınma sürecine köyle, kent arasındaki ayrımlar açısından bakıp, ulusun tüm kalkınmasıyla birlikte ele alınması, kısacası köydeki yapısal değişmeyi özendirici boyutlar taşımasıyla gözü çekmektedir. Köy kalkınma kooperatiflerinin bu işlevlerini gerçekleştirecek, kırsal kesimde güçlü birer kalkınma aracı olabilmeleri ise, büyük ölçüde devletin, kooperatifçilikle ilgili olarak Anayasada öngörülen görevlerini yerine getirmesine ve bunları desteklemesine bağlı kalmaktadır. Öte yandan, kooperatiflerin kırsal kesimin yapısal değişiminde uygulanan araçlardan yalnızca birini oluşturduğu düşünülürse, bu aracın yerleşme düzeyi, toprak reformu vb. gibi öbür yapısal önlemlerle bütünlenmesi gereği de açıktır¹⁰².

Köy kalkınma kooperatiflerinin, Türkiye'de kırsal kooperatifçiliğe kazandırdığı bu özgün boyutların yanısıra, öbür kooperatif türlerinde rastlanmayan ve kendine özgü kimi sorunlarının bulunması da olağandır. Tüm kırsal kooperatiflerin genel sorunlarını oluşturan eğitim, finansman, pazarlama, üst kuruluş ve mevzuat sorunlarının yanısıra, köy kalkınma kooperatiflerinde ilk oluşumlarını belirleyen dinamiklerden ve agro-industry boyutundan kaynaklanan, kimi özgül sorunlar bulunmaktadır. Bunları köy kalkınma kooperatiflerine özgü yapısal sorunlar olarak nitelemek olasıdır.

C. Köy Kalkınma Kooperatiflerine Özgü Yapısal Sorunlar

Türkiye'de köy kalkınma kooperatiflerinin başlangıçtaki itici gücünü, yurt dışına işçi gönderimi olgusunun oluşturduğuna ve bu olgunun, ortaklarının bir bölümü yurt dışında bulunan ve kooperatif ve tesisleri yurttan kurulan olağan-dışı bir kooperatif ya da işletme türünü belirlediğine daha önce dokunmuştuk. Şimdilerde, bu kooperatiflerin ortaklarından ne kadarının yurt dışında olduğu, ne kadarının temelli dönüş yaptığı konusunda elimizde kesin veriler bulunmamaktadır. Aynı şekilde, kooperatif ortaklarından temelli dönüş yapanlardan, ne kadarının yeniden köylerine döndüğü, ne kadarının da bir kent ya da kasabaya yerleşerek, kooperatiflerle organik bağlarını kopardıkları konusunda da kesin yeriler bulunmamaktadır. Bu konularda kapsamlı araştırmalar yapılmasına büyük bir gereksinim vardır. Ancak ister yurt dışında bulunsun, ister yurda dönerek köy dışında yerleşmiş olsun, bu kooperatiflerin ortaklarından bir bölümünün hâla ortaklıklarını sürdürdükleri bilinmektedir.

¹⁰² Toprak reformu ile tarımsal kalkınma ve kooperatifçilik arasındaki yakın ilişkiler için bakz: İ. AKSÖZ, «Azgelişmiş Bölgeler ve Bu Bölgelerin Kalkınmasında Halk Sektörü ve Teknolojinin Rolü»; Türkiye Barolar Birliği, **Ekonomi-Hukuk Kongresi**, Ankara 1975, s. 17; Uluslararası Çalışma Örgütü, **Toprak Reformu**, (Çev: H. Pastanoğlu) TKK Yayını, Ankara 1972, s. 63; İ. AKSÖZ, **Toprak Reformu ve Türkiye'de Toprak Reformuna İhtiyaç**, Atatürk Ü. Ya., No: 47, Erzurum 1964.

1. Üretim Süreci Dışında Kalan Ortaklar Sorunu

Köy kalkınma kooperatiflerinde, üretim süreci dışında kalan kimi ortakların varlığı, bu tür kooperatiflerde ciddi yönetim ve ristürn paylaşım sorunlarını doğurmaktadır. Yurt dışındaki ortakların üretim sürecinin dışında kalmaları ve kooperatif yönetiminde etkin rol oynama olanaklarının bulunmamaları nedeniyle, ortaklıkları kağıt üzerinde kalmakta ve ortaklığa olan katkıları bir sermaye taahhüt etmekten öteye geçmemektedir. «Ortakların büyük bir bölümü dış ülkelerde oldukları için, yönetim belirli ellerde kalmakta»¹⁰³ ve bunların ortaklıkla olan üretim ilişkileri ve organik bağları sağlam temellere dayanmamaktadır.

Köy kalkınma kooperatiflerinde, üretim süreci dışında kalan ortakların ortaya çıkarabileceği sorunlar, DBYKP. Kooperatifçilik Özel İhtisas Komisyonunun bir raporunda şu şekilde çözümlenmektedir¹⁰⁴ :

«Kooperatifleri hem üretim sürecinin içinde, hem de dışında olanlar oluşturmaktadır. Üretim sürecinin dışında olan ortaklar, umduklarını bulamayacaklardır. Ortaklıklarını sürdürdükleri süre uzadıkça zararlı olacaklardır. Katılım payı büyüdükçe daha çok zarar edeceklerdir. Geçerli faiz sınırının çok altında bir faiz ile sermayeleri bağlı kalacaktır. Enflasyonist nedenlerle paranın satın alma gücünün sürekli düşmesini üste eklersek, zaman içinde bu ortakların ortaklıktan ayrılmaları kaçınılmaz olacaktır. Yurt dışındaki ortakların temelli ve toplu dönüş zamanı, ortaklıktan toplu ayrılmaların da başlangıç zamanı olacaktır. Bu zaman, sözkonusu kooperatiflerin büyük çapta bunalıma girdikleri, çok yerde dağılıp çözüldükleri bir zaman olacaktır.»

Bu çözümlenin şimdiden başladığını gösteren kanıtlar ortaya çıkmaya başlamıştır¹⁰⁵. Öte yandan, kimi köy kalkınma kooperatiflerinin uygulamaya koydukları yatırım projeleri konularının, üretici ortakların ürünlerine dayalı biçimde seçilmemiş olması da, ortakların üretim süreci dışında kalmalarına yol açmaktadır. Ortakların ürettiği ürünlerle, uygulamaya çalışılan sınai yatırım projesi arasında bir hammadde bağıntısının bulunmaması, köylünün üretimini iç iktisadi bağınlaşmalarla ileriye ve geriye doğru değerlendirme olanağını tanımamaktadır. Bu durumda da, önceki durumda olduğu gibi, ristürn dağıtmada sorunlar ortaya çıkmakta ve ortaklara kooperatifler arasındaki bağlar zayıflamaktadır. Bu koşullar altında kooperatifçiliğin sağlam temellere oturtulması, birinci halde üretim süreci dışında kalan ortakların tasfiye edilmesine, ikinci durumda da kooperatiflerin sınai yatırım projelerinde, ortaklarının ürettiği ürünlere dayalı olmasını sağlayacak dönüşümün yapılmasını gerektirmektedir.

¹⁰³ DPT, Kırsal Kooperatifçilik, a.g.e., s. 25.

¹⁰⁴ DPT, DPYKP Kooperatifçilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, a.g.e., s. 24.

¹⁰⁵ Köy İşleri Bakanlığı Kooperatifler Araştırması, a.g.e., s. 12.

2. İşletme Sahipliğinden Kaynaklanan Sorunlar

Köy kalkınma kooperatiflerinin yapısından kaynaklanan bir başka sorun da, onların yatırım ya da köy sanayii boyutu ile ilgilidir. Kooperatiflerin bir sınai işletmeye sahip oluşları, burada işçilerin çalışmalarını gerektirmekte ve bu olgu, kooperatiflerin ortaklarıyla, kooperatif işletmelerinde çalışan işçiler arasında ciddi ve karmaşık yönetime katılma sorunlarını gündeme getirmektedir. Bu kooperatiflerin ortakları arasında yurt dışındaki işçilerin önemli bir pay tuttuğu gözönünde tutulduğunda, yönetime katılma olgusunu, bu işçilerin katılması belirlemeyecektir. Yönetime katılma, özde salt bir işletmeye ortak olanların (ki bunlar işçi kökenli de olsa) değil, ama o işletmede doğrudan çalışanların da katılmasını içeren bir kavramdır. Gerçekten de, yönetime katılma hakkının dayandığı görüşlere ve gerekçelere bakıldığında, bunun, bir teşebbüs içinde alınan her kararın yalnızca teşebbüse yatırılan sermayeyi değil, aynı zamanda istihdam edilen işgücünü de ilgilendirmesinde, bu kararların işçilerin yaşam ve yazgılarını üzerinde etkili olmasında ve bu koşullar altında işçi topluluğunun çalıştığı işyerinin kaderini kimin tayin ettiği konusunda kayıtsız kalmayacağı ve bir teşebbüsün başarısında aynı ölçüde gerekli olan emek ve sermayenin dengeli ve eşit haklarla teşebbüsün içinde yer almaları gerekliliğinde temellendiği görülmektedir¹⁰⁶.

Köy kalkınma kooperatifleri söz konusu olduğunda, yönetime katılma açısından genellikle iki durumun ortaya çıkması olasıdır. Bunlardan birincisi, kooperatif tesislerinde çalışan işçilerin, kooperatif ortağı olmamaları durumu, ikincisi de tesislerde çalışan işçilerin ortaklardan seçilmesi durumudur. Birinci durumda, yani doğrudan kooperatif tesislerinde çalışan işçilere göre, yurt dışında çalışan işçiler arasında, «tesiste çalışan işçiler» ve «tesis sahibi işçiler» ayrımı ortaya çıkacak ve yurt dışındaki işçiler, tesiste çalışan işçilerin yarattığı artı değere el koyan bir girişimci güç konumuna gireceklerdir. İşçiyi sömüren-işçi ya da patron-işçi çelişkisi ortaya çıkacaktır. Bu olgu da, kooperatifçilik hareketinin temel espirisine ve ilkelerine ters düşen bir durum yaratabilecektir. Özellikle, kooperatiflerin üst örgütlenmeler yoluna giderek, büyük agro-industry komplekslerini gerçekleştirmeleri halinde bu sorun daha ciddi boyutlar kazanabilecektir. Yurt dışında çalışan ve yüksek bir ücret baremine alışkın olan işçilerin, dönüşlerinde kooperatif tesislerinde sağlanacak yetersiz ücretlere itibar etmeyecekleri gerçeği gözönünde tutulduğunda, bu sorunun ortaya çıkması kuvvetle olasıdır.

İkinci durumda, yani kooperatif tesislerinde doğrudan kooperatif ortaklarının çalışması koşulunda ise, bir işletmeye dayalı üretim kooperatiflerinde ortaya çıkan ve kooperatif teorisinin bilimsel zorluklarından kaynaklanan bir dizi sorunla karşılaşılması olasıdır. Bu zorlukları R. Henzler şöyle özetlemektedir¹⁰⁷:

106 N. AKÇAYLI, *Yönetime Katılma ve Özyönetim*, Bilmen B., İstanbul 1973, s. 209-210.

107 R. HENZLER, *Die Genossenschaft, eine fördernde Betriebswirtschaft*, Essen, 1957, s. 31.

«Bu tip kooperatiflerde kuruluşun ortaya çıkardığı ilk zorluk olan, üyelerin hem işveren ve hem de işçi rolünde görünmesinin sonuçları, üretimi azaltıcı bir etki yapmaktan geri kalmamaktadır (Alt ve üst yapının bir arada bulunmasından doğan çalışma disiplini sorunları, çalışma ve çalıştırma noktalarında bulunan kişilerin aynı yetkileri taşıması sonucuna varan strüktürel güçlükler, ekonomik gerileme yıllarında çalıştırılanların bir bölümünün işten çıkarılamaması, üyelik durumu sona erenlere veya erdirenlere yatırımlarının olduğu gibi geri verilememesi, kapital azlığı ve satış zorlukları bu arada örnek olarak gösterilebilir)».

Köy kalkınma kooperatiflerinin yatırım ya da bir sınai işletmeye sahip olma boyutunun ortaya çıkaracağı, «işletme sahibi işçilerle», «işletmede çalışan işçiler» ve «üretim süreci içindeki ortaklarla», «üretim sürecinin dışında kalan ortaklar» çelişkisinin, bu kooperatiflerin gelişip, kırsal kesimde büyük sınai kompleksleri gerçekleştirmeleriyle birlikte ciddi sorunlar yaratması olasıdır. Bu sorunların nitelik ve niceliğinin ise, geniş ölçüde yurt dışındaki işçi ortakların dönüştürdüğü üretim ve yerleşme eğilimlerine belirleneceği açıktır. Bu konuda kapsamlı ampirik çalışmalar yapılmasına gereksinme vardır.

3. Ekonomik Yapıdan Kaynaklanan Sorunlar

Köy kalkınma kooperatiflerinin agro-industry boyutundan kaynaklanan yapısal sorunlarından birisini de, hem altyapının gelişmediği gerice yörelerde yatırım yapmaları, hem de rekabet piyasasının kuralları içinde kalarak işgörmeye zorunda kalışları oluşturmaktadır. Bir başka deyişle, köy kalkınması gibi toplumsal yarara öncelik tanıyan bir yatırım yönteminin, kâra öncelik tanıyan bir yatırım yöntemini zorunlu kılan bir ekonomik dizgede gerçekleştirilmeye çalışılması ikilemi, bu tür kooperatiflerin başlıca sorununu oluşturmaktadır. Bu iki unsuru birlikte bağdaştırmanın güçlüğü, üretici boyutla desteklenen köy kalkınma kooperatiflerinin başarısızlıklarında önemli bir yer tutmaktadır. Uyguladıkları projelerde bu ekonomik gerçeği gözden kaçırmaları nedeniyle faaliyetini durdurmak zorunda kalan, dağılan çok sayıda köy kalkınma kooperatifi bulunmaktadır¹⁰⁸. Toplumsal yarara öncelik tanıyan yönelimleri nedeniyle, köy kalkında kooperatifleri tesislerinin, kuruluş ve faaliyetlerinin devletçe desteklenmesi, eğitsel, teknik ve akçalı yardımların yapılması ve her türlü indirim ve bağışıklıklardan özel bir firmaya bakıma daha çok yararlandırılması bu evrede büyük bir önem kazanmaktadır. Kendi kendilerine yeterli, yarışabilir ve kendi ayakları üzerinde durabilir bir konuma girdikleri aşamada ise, devlet desteğinin kaldırılması, bu tür kooperatifçilik hareketinin gelişmesinde başlıca unsurları oluşturmaktadır.

¹⁰⁸ Köy İşleri Bakanlığı, Kooperatifler Araştırması, a.g.e., s. 11-12.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye'de ekonomik kalkınmanın demokratik yollarla ve sosyal adalet içinde gerçekleştirilmesi istemi, bunun araçlarının araştırılmasına neden olmaktadır. Bu araçlar arasında kooperatifçilik önemli bir yer tutmakta ve özellikle toplumun en büyük bölümünü oluşturan ve ekonomik yönden güçsüz olan kırsal toplulukların kalkınmalarını sağlamada giderek önem kazanmaktadır. Kooperatifçiliğin gelişmesini özendirecek önlemlerin alınması Anayasa'da devlete bir görev olarak verilmekte ve Kalkınma Planlarında kooperatifleşme, tarımda ve kırsal alanda gelişmenin temel araçlarından birisi olarak görülmektedir.

Yerel kaynakları harekete geçirmede ve kırsal toplulukların girişkenliği ele alarak kalkınmaya katkılarını sağlamada özellikle yatırım boyutu ile gözü çeken ve ekonomik yönden güçsüz küçük köylü işletmelerinin üretimlerini bir sanayi işletmesinden geçirdikten sonra pazarlayarak, bunların gelirlerini çeşitlendirmeyi amaçlayan Köy Kalkınma Kooperatifleri modeli, köy ve köylü sorunlarına getirdiği çok yönlü yaklaşımı ile kırsal kooperatifçilik içinde önemli bir yer tutmaktadır. Köy Kalkınma Kooperatifleri modelinin en özgün yanı, kalkınmaya salt kırsal ölçekte ve kendi içinde çözüm aramaktan öteye, kırla kent ve kırsal topluluklarla kentsel topluluklar arasındaki gelişmişlik ayrımlarının azaltılarak gerçekleştirilebileceğini kavramasıyla temellenmektedir. Bu yönüyle de, köy ve köylü sorunlarını, ulusun tüm kalkınmasından ayrı düşünülen yaklaşımlardan farklılık göstermekte ve köyün ve köylünün ulusal kalkınma içindeki yerini almasını sağlayabilecek boyutlar taşımaktadır.

Türkiye'de köy ve köylü sorunlarının tek bir çözüme indirgenemeyecek denli karmaşık ve çok yönlü boyutlar taşıması karşısında, köy kalkınma kooperatiflerinin, «köy topluluğu ve çevre toplumunda ekonomik hareketlerin olumlu yönde gelişmesine yardımcı olmak ve yaşama düzeyinin yükselmesini sağlayan türlü çalışmalar yapmak» biçiminde tanımlanan çok amaçlılığı, ülke gerçekleriyle büyük bir tutarlılık göstermektedir. Köy kalkınma kooperatifleri modelinin kırsal kooperatifçiliğe getirdiği çeşitli boyutlar içinde kuşkusuz en önemli olanını, köylüyü kalkındırarak boyut oluşturmaktadır. Bu da, bir tarım-sanayi tamlanması içinde ele alınan yatırım ya da köy sanayii boyutudur. Tümüyle demokratik ve gönüllü katılım esasına dayanmasının yanısıra, kırsal yerleşimi yönlendirme boyutu da bu modelin öbür özgün unsurlarını oluşturmaktadır.

Köy Kalkınma Kooperatifleri, kırsal kooperatifçiliğe kazandırdığı bu özgün boyutlarına karşın, uygulamada kırsal alanda ve köylü toplulukları üzerinde amaçladığı yapısal değişikliği gerçekleştirmede umulanı verememiştir. Kooperatifçilik hareketinin dış ülkelere gitme konusundaki şiddetli istek üzerine kurulmaya çalışılması, bu hareketi daha başlangıçta başarısızlığa mahkum etmiş ve kooperatifler öncelik alabilmek bakımından ekonomik olmayan ve köyün ve köylü toplulukların kalkınmasını sağlamaktan uzak kalan küçük projeleri uygulama yoluna gitmişlerdir. Tanınan öncelikler, kooperatiflerin hedef ve ilkelerinden sapmalarına ve sayılarının yapay biçimde artmasına etken olmuştur.

Çok amaçlı köy kalkınma kooperatiflerinin belli koşullarda ve belli

yerlerde kurulması bilimsel bir gereklilik iken, Türkiye'deki uygulama her köye bir kooperatif kurulması yönünde gelişmiştir. Her dağınık yerleşme biriminde kooperatif kurulması, kıt kaynakları parçalayan, aylak kapasitelere yatırım yapan güçsüz bir kooperatifçilik yapısının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Çok amaçlı köy kalkınma kooperatiflerinde, bütün konularda ve önem sırası gözetilmeksizin aynı anda faaliyete geçmek istenmesi, uygulamada bunların faaliyetlerini sürdürememelerine neden olmuştur.

Öte yandan, kimi köy kalkınma kooperatiflerinin uygulamaya koydukları yatırım proje konularının, üretici ortakların ürünlerine dayalı biçimde seçilmemiş olması da, ortakların üretim süreci dışında kalmalarına yol açmaktadır. Ortakların ürettiği ürünlerle, uygulamaya çalışılan sınai yatırım projesi arasında bir hammadde bağıntısının bulunmaması, köylünün üretimini iç iktisadi bağışlaşmalarla ileriye ve geriye doğru değerlendirme olanağını tanımamaktadır. Bu durumda kooperatifle ortaklar arasındaki bağlar zayıflamaktadır.

Köy kalkınma kooperatifleri denemesinin beklenen etkinliğe ulaşamamasında, devletin anılan kooperatifleri kredileştirme, projelendirme, denetleme vb. gibi yol gösterici ve destekleyici yardımları gereğince yerine getirmemesi de rol oynamıştır. Projeyi uygulama sorumluluğunu üstlenen Köy İşleri Bakanlığı, kırsal toplulukların dış ülkelere gitme motivasyonunu, kalkınmaya dönük girişimlere yöneltmenin yöntemini saptamadan, ekonomik girişimler için gerekli olabilecek destekleme alan ve konularını belirlemeden, kuruluşunu ve insangücü gereklerini saptamadan ve yapay kooperatifler kurulmasını engelleyici önlemleri almadan, projeyi uygulamaya girişmiştir.

Öte yandan, kırsal kesimde oluşturulacak bir tarımsal-sanayi kompleksinin çokluk tek bir köy boyutunu aşması gerçeği karşısında, kooperatiflerin yatay ve dikey tamlaşmaya gitmeleri kaçınılmaz bir zorunluluk olmakta, ancak bu konuda da yeterli bir etkinliğe ulaşamadığı gözlenmektedir. Köy kalkınma kooperatiflerinin aralarında güçlü bir federatif örgütlenmeye gitmeleri ve bunları akçalandıracak bir Kooperatifler Bankasının kurulması, birim kooperatiflerin pazar karşısındaki güçsüzlüklerini giderebilecektir.

Türkiye'de kırsal yerleşme düzeninin dağınık ve küçük birimlerden oluşmasının yarattığı olumsuzluk, kooperatifçiliği de yakından etkilemekte ve hareketi parçalayarak, güçsüzleştirmektedir. Köy kalkınma kooperatiflerinin, köyde yapısal değişikliği gerçekleştirecek araçlardan yalnızca birini oluşturduğu gözönünde tutulduğunda, bu aracın toprak reformu, yerleşmenin düzenlenmesi, kredi düzeni vb. gibi öbür yapısal araçlarla bütünlenmesi de gerekmektedir. Köyü ve köylüyü kalkındırıcı bu boyutlarla desteklendiği ölçüde, köy kalkınma kooperatifleri gerçek amaçlarına ulaşabileceklerdir.

Geçmişte karşılaşılan sorunlar ve başarısızlıklar ne olursa olsun, şimdilerde 600 bin ortağı kavrayan 8.000 köy kalkınma kooperatifinin, toplumsal yapının yerleşik bir kurumunu oluşturduğu yadsınamaz. Köy kalkınma kooperatifçiliğinin getirdiği dinamizm iyi değerlendirilerek, yapısal sorunları çözümlenip, yönlendirilebildiğinde, bunların bir kalkınma kurumu ve demokrasi okulu olarak yararlılık göstermeleri olasıdır.

E K Ç I Z E L G E L E R

ÇİZELGE 1

KÖY KALKINMA KOOPERATİFLERİ PROJE KONULARININ SEKTÖREL DAĞILIMI

	Koop. Proje Adedi
TARIM SEKTÖRÜ	709
1) Arıcılık	51
2) Bakliyat ve kalibraj	15
3) Balıkçılık ve su ürünleri	19
4) Besicilik	156
5) Çam fıstığı depolama	2
6) Çiftlik planlaması	3
7) İpekböceği yetiştiriciliği	1
8) Kardelan soğanı yetiştiriciliği	1
9) Mahsul muhafaza deposu	20
10) Meyve, sebze tasnif ambalajlama	29
11) Narenciye, tasnif, ambalajlama	6
12) Pamuk çırçır ve pres	7
13) Patates tasnif ve ambalajlama	10
14) Petek imalatı	1
15) Seracılık	4
16) Soğuk depo	34
17) Sulama	2
18) Süt inekçiliği	107
19) Tarım alet, makina ve ekip kullanma	88
20) Tavşancılık	6
21) Tavukçuluk	141
22) Yem temini, depolama ve pazarlama	6
İMALAT SEKTÖRÜ	675
1) GIDA İÇKİ	436
1) Ayçiçeği yağı fab.	1
2) Badem ve susam işl. tesisi	1

	Koop. Proje Adedi
3) Balık unu ve yağı fab.	3
4) Bulgur imalatı	2
5) Çeltik fab.	2
6) Et ve mamülleri	6
7) Fındık kırma ve çuvallama	3
8) Fıstık depolama ve kavlatma	7
9) Gül reçeli ve marmelat	1
10) Kayısı kurutma ve sarartma	1
11) Konservecilik	25
12) Leblebi fab.	1
13) Mandra	180
14) Meyve suyu ve konsantresi	9
15) Nişasta, glikoz ve türevleri	4
16) Pamuk yağı ve sabun tes.	1
17) Salça fab.	11
18) Soğan sarımsak işleme	1
19) Süt fab.	6
20) Süt toplama ve soğutma tes.	16
21) Şerbetçiotu kurutma ve bira	1
22) Şarap fab.	6
23) Un ve un mamülleri değirmen	20
24) Yaprak salamura tes.	1
25) Yem fab.	8
26) Zeytin salamura tes.	26
27) Zeytinyağı fab.	93
2) DOKUMA VE GİYİM	178
1) Battaniyecilik	1
2) Bez havlu dokumacılığı	6
3) Halıcılık	163
4) İplik fab.	3
5) Kendir-kenevir işleme	2
6) Kilimcilik	3
3) ORMAN ÜRÜNLERİ	42
1) Orman ürünlerini değ.	40
2) Yonga-Levha tes.	2
4) DERİ - KÖSELE İŞLEME	5
1) Ayakkabı imalathanesi	2
2) Deri işleme ve konfeksiyon	3

Koop. Proje Aadedı

5) PİŞMİŞ KİL VE ÇİMENTODAN
GEREÇLER

3

1) Betonu direk ve mamülleri

1

2) Tuğla kiremit fab.

2

6) DİĞER KONULAR

11

1) Av tüfeği imalathanesi

1

2) Defne yağı esansı

1

3) Gülyacağı fab.

2

4) İpek flatör tes.

1

5) Plastik sanayi

1

6) Tarak imalathanesi

1

7) Tarım alet ve makina imalatı

4

MADENCİLİK SEKTÖRÜ

5

1) Kaolen, feldspat, kuars tesisi

1

2) Kireç ocağı

2

3) Mermer işleme

2

KAYNAK : KİB, Kooperatifler Destekleme Genel Müdürlüğü.

ÇİZELGE 2**İşletmeye Açılmış Kooperatiflerin Proje Konularına Göre Dağılımı**

Sıra No.	Proje Konusu	İşletmedeki Koop. Sayısı
1	Süt İnekçiliği Tesisleri	45
2	Süt Değerlendirme Tesisleri	107
3	Tarım Alet ve Makinaları	47
4	Tavukçuluk Tesisleri	47
5	Besicilik Tesisleri	30
6	Arıcılık Tesisleri	42
7	Mahsul Muhafaza, Tasnif, Ambalaj Tesisleri	24
8	Seracılık Tesisleri	3
9	Konservecilik Tesisleri	10
10	Zeytin Tesisleri	67
11	Meyve Suyu Tesisleri	4
12	Un Değirmeni Tesisleri	6
13	Salça Tesisleri	2
14	Pamukyağı ve Sabun Tesisleri	1
15	Zeytin Salamura Tesisleri	4
16	Ayçiçeği Yağı Rafine Tesisleri	1
17	Yem Temini Tesisleri	1
18	Orman Ürünleri Değerlendirme Tesisleri	12
19	Halicilik Tesisleri	69
20	Tuğla Fabrikası Tesisleri	1
21	Mermer Atelyesi Tesisleri	1
22	Kıraç Ocağı Tesisleri	1
23	Deri-Kösele Tesisleri	1
24	Şarapçılık Tesisleri	1
25	İpek Böceği Tesisleri	1
26	Soğuk Hava Deposu Tesisleri	9
27	Alabalık Yetiştirme Tesisleri	9
28	Diğer Tesisler	10
GENEL TOPLAM		566

KAYNAK : KİB, Kooperatifler Destekleme Genel Md. Ankara, 1980.

ÇİZELGE 3

KOOPERATİFLERİN PROJE UYGULAMALARININ SEKTÖRLERE GÖRE DURUMU (1978 KASIM)

Sektörü	Tam Kap.	Eksik. Kap.	Uygulamada	Toplam	İşletmede Sabit Yatırım	Fiziki !Gerç.	Gerçek. leşme %	Uygulamada Sabit Y.	Fiziki G.	Gerçek. %
Dokuma	13	52	74	139	74.022.022	46.362.414	62.6	277.962.546	101.743.410	36.6
Tarım	54	169	434	657	599.968.733	397.626.055	66.3	933.266.425	360.067.074	38.0
Gıda	68	138	209	415	783.297.394	616.645.482	78.7	1.802.937.388	515.662.328	28.6
Orman	6	7	26	39	31.831.959	24.335.066	76.4	284.369.626	142.254.322	50.0
Deri-Kösele	—	1	5	6	1.005.220	1.005.220	100.0	136.352.228	52.737.973	38.6
Pişmiş Kil	—	1	3	4	3.664.840	3.664.840	100.0	12.949.829	5.861.920	45.2
Maden	1	2	2	5	4.046.356	4.046.356	60.4	101.997.349	16.682.091	16.3
Diğerleri	2	1	11	14	5.651.181	5.651.181	80.5	122.433.247	34.170.989	27.9
TOPLAM	144	371	764	1.279	1.507.505.108	1.099.336.614	73.0	3.682.268.639	1.229.181.989	33.4

KAYNAK : KİB, Kooperatifler Destekleme Genel Müdürlüğü, Ankara, 1980.

ÇİZELGE 4

KÖY KALKINMA KOOPERATİFLERİ VE BİRLİKLERİNİN SAYISAL GELİŞİMİ (1967-1979)

	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	Toplam
Köy Kalkınma Koop.	1.163	214	290	535	663	1.311	1.125	592	228	290	240	522	638	7.831
Orman Köy Kal. Koop.	45	11	21	13	53	134	116	90	74	101	193	345	257	1.453
Köy Kal. Koop. Birlikleri	—	1	3	2	18	12	5	5	7	4	9	—	17	83

KAYNAK : KİB, Kooperatifler Destekleme Genel Müdürlüğü, Ankara, 1980.

ÇİZELGE 5

Köy Kooperatiflerine Yapılan Nakdi Devlet Yardımları

Yıllar	Desteklenen Koop. Sayısı	Yapılan Devlet Kredi	Yardımları Hibe	Toplam
1967	19	916.720	—	916.720
1968	26	—	1.385.996	1.385.996
1969	56	144.125	1.790.000	1.934.125
1970	26	—	1.476.000	1.476.000
1971	14	500.000	824.000	1.324.000
1972	54	11.395.896	1.326.338	12.722.234
1973	106	13.394.167	18.148.886	31.498.053
1974	238	26.513.230	65.679.308	92.192.538
1975	263	37.511.814	115.167.882	152.679.696
1976	391	123.824.032	174.073.843	297.897.875
1977	394	397.302.154	19.150.000	416.452.154
1978	146	194.334.032	46.893.638	241.227.670
1979	98	236.224.500	46.067.400	281.691.900

KAYNAK : KİB. Kooperatifçilik Araştırması, Ankara 1977, s. 67 - 77; KİB. Kooperatifler Destekleme Genel Md., Brifing Özeti, Ankara 1980, s. 35.

ÇİZELGE 6

Yurt Dışına İşçi Gönderimlerinde Kooperatif Kuran Köylülere Öncelik Tanıma Projesinin Uygulama Sonuçları

Yıllar	Öncelik Tanınan Koop. Sayısı	Öncelik Tanınan Ortak Sayısı	Sevkedilen Ortak Sayısı
1965—1970	296	13.833	10.704
1971	—	—	1.722
1972	238	5.087	3.425
1973	408	13.657	5.510
1974	187	6.052	1.309
1975	75	3.598	5
1976	—	—	139
1977	—	—	377
1978	—	—	587
1979	—	—	249
1980	—	—	367
1981	—	—	67
TOPLAM	1.204	42.227	24.461

KAYNAK : İ.İ.B.K., Genel Md. Dış Plasman Hizmetleri Müdürlüğü.